

**United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Hungarian Witnesses Documentation
Project**

Fogler Imréné Kardos Júlia

K: Jó napot kívánok.

I: Jó napot kívánok.

K: Legyen szíves megmondani a nevét.

I: Fogler Imréné Kardos Júlia- 924-

K: -melyik

I: június 16.

K: Ekkor született, ugye, Juli néni?

I: Igen.

K: Hol született?

I: Pesterzsébet.

K: Budapestnek egy része.

I: Akkor még Pestszenterzsébet volt, mikor én születtem, keresztlevelem még úgy van.

K: Juli néni, itt voltunk néhány héttel, most már talán lehet, hogy másfél hónapja volt, amikor-

I: -igen-

K: -itt jártunk, és el tetszett mesélni nekünk, hogy mire emlékszik a második világháborús időkből, hogy=hogy volt ott akkor a- annak idején Budapesten, Pesterzsébeten, meg ahol-

I: -igen=igen=igen-

K: -éltek annak idején. Most újra erről lesz szó, erről fogom kérdezni Juli nénit, és nyilván itt bele-belenézek, nekem is vannak jegyzeteim, a múltkori beszélgetés alapján. Tehát ha megtenné nekünk, hogy először arról beszélne, hogy=hogy ugye '24-be=24-ben született, tehát 44-ben már húszéves volt-

I: -igen-

K: -abban az időszakban, ami minket leginkább érdekel. De hát nyilván vannak emlékei az azt megelőző időszakról is, a harmincas évekről, hogyan éltek Budapesten, illetve Erzsébeten zsidók, nem zsidók együtt? Milyen emlékei-

I: Pesten=Pesten éltünk-

K: Juli néni, bocsánat, mielőtt belekezdené, néhány szót legyen szíves mondani a családjáról is. Mivel foglalkoztak a szülei, kik voltak a szülei.

I: Édesapám nyomdász volt, ami abba az időbe mondjuk, így utólag visszaemlékezve, meg hát történelemből tudom, hogy egy kiemelt szakma volt, ők aránylag nagyon jól meg voltak fizetve. Ugye ez abba az időbe volt, amikor sláger volt a havi kétszáz pengő fixszel, hát apámnak bőven megvolt a havi 200 pengő, szóval anyagilag mi nagyon jól éltünk, nagyon szép lakásaink voltak, nagy jól éltünk. Apám egyik-

K: Hol voltak lakásaik=hol voltak lakásaik, Juli néni?

I: Hát több helyen laktunk. Anyám egy olyan örök vándorló volt, egy nyughatatlan. Egy nagyon különös házasság volt egyébként, mert apám 24 évvel idősebb ember volt, egy bohém, meg valamikor játszott is a nyomdászat mellett esténként fellépett ilyen különböző ilyen mű- mit tudom én, ahova meg volt hívva, meg Erzsébeten színházba, anyám pedig egy nagyon egyszerű, szegény, kimondottan szegény parasztcsaládból származott. 18 éves volt, mikor apám megismerkedett vele, elvette. Hát: nem tudom, utólag belegondolva furcsa egy házasság volt, de visszatérve a lakás- szóval anyám egy ilyen örökvándorló, nem volt nyugta,

mindig menni akart, mindig máshova, mindig cserélni. És--rengeteg helyen laktunk, úgyhogy Budapesten mi elmondhatom nyugodtan ugye, VII., VIII., IX. kerületbe- nagyon próbálkozott, ilyen kis üzletet nyitott, ilyen kis- úgy hívták, tejcsarnok, székekkel, asztallal, uzsonnázni lehetett ott, mit tudom én, szóval próbálkozott valamit csinál-

K: Édesanyja nyitotta a boltot. Édesanyja? Az édesapja.

I: Édesanyám. Aztán persze az is tönkrement, mert a család nagyon szegény volt anyámnak a családja, az egész család odajártak vásárolni, persze pénz nélkül, az tönkrement. Apám részéről senkit a világon nem ismertem egyáltalán, de még hallani se nagyon hallottam róluk, nem ismertem soha senkit az apám családjából. Őneki egy öccse 14 éves korába elszökött, egy hajóra fölszökött valahova, hogy hívják a hajókon vannak a- nem fedél- mit tudom én, na arra=arra- oda-

K: -fedélköz-

I: -és Amerikába kiment Rio=Rio de Janeiro-ba egy nagyon-nagyon gazdag ékszerész lett, úgyhogy ő a budapesti művésznőknek majdnem mindnek időnként jött Budapestre, és az ékszereit ő csinálta, gyönyörű dolgokat, úgyhogy- hát az volt a szerencsénk, egy ideig, a háború alatt, amíg az volt nekünk egy pár darab, amit tőle kaptunk. Amíg tudtunk adni, abból. Úgyhogy hát mondom, hogy ez volt, hogy anyám nagyon-nagyon szegény családból származott, és ezért ő ilyen állandó költözködő volt, mindig újabbakat akart, falura is azért mentünk, ahonnan származott, a szülei-

K: Melyik falu volt ez? Melyik falu volt ez?

I: Zámoly. Székesfehérvár mellett, azt hiszem 16-17 kilométerre, ott vettünk házat, és elgondolta, hogy ő állatokat tart, majd ő mindent megtanul, hogy hogy kell csinálni, mindent, majd libákat töm. Hát szóval fantáziája az volt, és minden nyarat ott töltöttünk, aztán apám nyaranként a szabadsága alatt lejött, és így keveredtünk tkp. jó viszonyba az ún. falun minek hívták őket, a elkelőség, kiemelt, hát ugye ez volt a főjegyző, a segédjegyző, a papok. Csodálatosképpen a papok közül mind a három járt hozzánk, megbízták apámat különböző munkákkal, nyomdába intézte el, kinyomatni dolgokat, és rabbi nem volt a faluba, mert őt zsidócsalád volt, és nem tartották érdemesnek. Bár volt egy kis épület, ami valamikor- mit tudom én, valaha volt-e benne egyáltalán, de valahonnan a szomszéd falu- Csákvár, vagy Csákberény, már nem tudom, Lovasberény. Onnan jött a rabbi, és akkor hozzánk jött a római katolikus pap is, aki volt a faluba, meg a református is, és megbízták, ugye, ami nekik volt ez a beszédjeik, meg minden, kérték apámat, hogy a nyomdába nyomtassa ki, meg mit tudom én. De érdekes volt számomra ezeket is feljegyeztem annak idején a naplóba, hogy akkor én rengeteget ezeken a dolgokon elgondolkoztam, és akkor volt- először jutott eszembe, hogy vajon ők hisznek-e, létezik az, hogy egy ilyen nagyon intelligens emberek, akik ennyit tanultak, ennyit tapasztaltak, hogy amellet, hogy fér bele az, hogy olyan dolgokba hinni, amit az ember akkor már tudományos alapon nézve- hát szóval csodáltam ezeket a- és leírtam. Ezt sajnálom, rengeteg mindent én leírtam, hogy miket gondoltam én ezekről a dolgokról.

K: Emlékszik a faluban a zsidó családok nevére? Kik voltak, kik éltek Zámolyon zsidók?

I: Öt család volt, minden öt- ebből az egyik családnak három üzle- üzlet- ők csak üzletemberek voltak, szóval ők nem tar- nem foglalkoztak földdel egyébként. Az egyik hentes is volt-

K: -hogy hívták őket, Juli néni, bocsánat, nevek=nevek emlékszik?

I: Ő: Schulhof volt az egyik, Weisenberg volt a másik--várjunk csak, volt még őrajtuk- nem-harmadikat nem tudom. Azt hiszem, azok csak olyan átmenetileg, rövid ideig- nem emlékszem rájuk, vagy a másik faluból időnként átjöttek? Nem tudom, ezekre emlékszem, mer ezek jó barátnőm volt az a Schulhof-lány-

K: -hogy hívták?

I: -arról hallottam azt, hogy megőrült az úton és ott lőtték agyon Fehérvár és Zámoly között. Megőrült, elkezdett kiabálni és rohant mindig vissza és lelőtték, az a barátnőm volt, azt hiszem egyidősek voltunk azzal.

K: Hogy hívták ezt a Schulhof lányt?

I: Schulhol Ili, Ili volt.

K: Ili? Ilona?

I: Ili, Schulhof Ilona.

K: Mivel foglalkoztak a Schulhofék?

I: Ők- várjunk csak, ott három lány volt, az egyik varrónő volt, egész falunak ő varrt, akkor kocsmájuk is volt, és fűszerüzletük, ilyen- hát ott nem fűszer ilyen mindenféle, ilyen vegyes (volt ott a világon-) kapától kezdve, szóval mindent lehetett ott kapni ilyesmit. A másik a-Schulhof- (eszembe)- azoknak is fűszerüzletük volt--de majdnem mindegyik- igen ők voltak, csak azt hiszem, nem is volt keresztény--nem=nem emlékszem, hogy lett volna keresztény eladó, boltos.

K: Többi család nevére emlékszik, akik ott éltek, a zsidó család neveire=nevére, emlékszik, akik Zámolyon éltek?

I: Nem nagyon=nem nagyon. Nevekké amúgy is bajba vagyok, mindig hadilábon álltam a nevekké, elfelejték neveket.

K: Juli néni, említette, hogy volt a szomszédos faluban egy rabbi, aki átjárt időnként.

I: Igen időnként, de csak akkor úgy nem jött át, a zsidók jártak el. Meg azt hiszem nem voltak túlzottan- nem tartották a vallást, legalább is én nem tudok róla, bár sok mindent tőlük tanultam, meg úgy megcsodáltam, hogy mit csinálnak, meg minden-

K: Mit tanult tőlük?

I: Például olyan- ja! hát így meg például a: ételbe tőlük tanultam, hogy macesszgombócot, meg mit tudom én, ilyesmit, de nem ebbe, hanem úgy, hogy például mikor leültek a asztalhoz, hogy kendőt tettek a fejükre a nők, meg ilyen dolgok voltak, amin csodálkoztam, hogy én azt nem ismertem, de mindent meg akartam, én nagyon-nagyon ezen a területen mindent tudni akartam, hogy mi miért van, hogy van, honnan ered, miért csinálják, de hát-

K: Átjárt Schulhofékhoz ebédelni, vagy étkezni?

I: Én sokat náluk voltam=sokat náluk voltam, mert barátnőm volt. Meg ők is mihozzánk, úgyhogy összejárás- meg ugye apám révén, hogy apámmal jó viszonyban- el tudtak beszélgetni. Politizáltak a férfiak, meg hogy a- apám mindig előbb tudott- hát mi jóval előbb- mi például a háborút, amikor még nem is volt szó róla, például az én férjemnek a bátyja, az

harminckettőbe=harmincháromba ment ki Izraelbe, mer már akkor már apám anyámnak mondta, hogy nagy bajok lesznek, itt baj lesz. Ugye oda írók jártak, sokat ismert apám, ezeket az akkori nevesebb írókat, ott tárgyalt, meg az ő- meg hát ugye először címszedő volt, aztán lett tördelő, mit tudom én, sokféle nevük volt így a nyomdászoknak, és- szóval ő előbb tudott meg dolgokat, jóval előbb má' hogy majd mi lesz, és nagyon csalogatták akkoriba. Azzal nem vagyok teljesen tisztába, cionisták kik is voltak, mi is voltak, mer arra emlékszem, hogy sok vita volt anyámmal, hogy az apám mondta, hogy szóltak neki a cionisták, hogy menjen ki ő is a- Izraelbe.

K: Juli néni, akkor még nem hangzott el, az édesapja ezek szerint zsidó volt, zsidó származású.

I: Apám-

K: -édesapja-

I: -apám és a férjem.

K: És ez mikor derült ki Juli néni számára, hogy a=hogy a családnak az egyik tagja, az édesapja zsidó származású?

I: Hát, én nem- én azt hiszem nagyon hamar, korán, már gyerekkoromban én ezt tudtam a- hát már azért is tudtam, ugye a szomszédok pletykái, szóbeszédok, és azt tudom, hogy nagyon mélyen érintett, amikor olyasmit hallottam, hogy ez az öreg zsi- gazdag zsidó elvette azt a szegény, tanulatlan parasztlányt. Szóval ilyesmiket hallottam, és ugye ez persze, hogy anyámnak rögtön- mer a anyám úgy nevelt, megmondta már kislány koromban, hogy ebbe maradjunk, hogy te nekem mindig mindent el fogsz mondani, soha titokba semmi nem maradhat. Tehát ez belém rögződött, hogy ezt is rögtön megmondtam neki, hogy mit mondott az a néni- Szabó néni- Szabó néni miér mondta ezt a Szabó néni? És akkor anyám elmondta nekem, elmesélte, hogy ő hát mint színész(be beleszeretett) meg=meg---mit tudom én. Hát igen, biztos, hogy közrejátszott az-

K: Miket mondtak még a szomszédok az édesapjával kapcsolatosan, az ő zsidóságával kapcsolatosan?

I: Szere- mindenki nagyon szerette apámat. Egy nagyon-nagyon- nagyon jóindulatú, csendes, jó ember volt apám, nagyon szerették, és hát nem is ő személy szerint, de anyám=anyám nagyon adakozó volt, az amikor ugye ebbe bele- hát hogy ő a nagy szegénységből majdnem csak tényleg gazdag lett, ő nagyon adakozó volt. Hát egész Zámoly- Zámolyon azért fogadtak be bennünket tkp., a főjegyző azért egyezett bele, hogy valameddig, amíg bír bennünket, de hát soká nem ment. Amikor elme- elve- igen csak egyszer jött két csendő- engemet-

K: Juli néni erről beszélünk majd később, még ott tartunk, hogy a háború előtt: vagyunk, és hogy a szomszédoktól tudta meg gyakorlatilag Juli néni, hogy=hogy zsidó, ha jól értem. Tehát ennek kapcsán derült ki Juli néni számára, hogy a-

I: -igen=igen-

K: -család- a=az édesapja zsidó származású-

I: -ott nem odahaza a családba, mert tkp. nem is nagyon volt. Ugye anyámnak a családja tudomásul vették, nem tetszett nekik, de csak a korkülönbség miatt, nem a zsidóság miatt. Nálunk én nem tapasztaltam ezt, utólag gondoltam ezt végig többször is, hogy én nem tapasztaltam az én keresztény- anyai részről keresztény családban, soha én nem hallottam róluk olyasmit, ami általános volt akkor, hogy náluk van minden pénz, meg ők a gazdagok, meg-

K: -ezt ki mondta? Ki mondta?

I: Ezt- ez általába akkor egy elterjedt, egy olyan természetes dolog volt, mint ahogy természetes volt Zámolyon, hogy nem a nevüket mondták soha, hanem menj a zsidóhoz. Menj a zsidóhoz, vegyél ezt, meg azt, na ott megy zsidó már megint, ez valahogy olyan- de nem sértő szándékkal, ezt valahogy nem tudom- és ugyanez volt az én családomba, anyámék részéről. Hogy ezt a megjegyzéseket tették, meg szomszédok, ismerősök-

K: De miket=miket, Juli néni, miket mondtak, tessék nekünk elmondani. Miket mondtak a zsidókról?

I: Hogy a pénz náluk van, minden pénz, és akkor anyám elkezdte nekik is és nekem is magyarázni, hogy de arra is gondoljanak, hogy azok nem részegesek, nem kártyázzák el, nem isszák el, nem- hanem mindenképp pénzt csinálnak. Híre volt annak, hogy a legszegényebb kezdte mint- úgy hívták, hogy handlé, nem tudom, ismerik-e ezt a szót, hogy handlé, később úgy mondták, hogy ószeres. Szóval elkezdte avval, hogy egy kis kocsit húzott magával, és kiabálta, hogy minden veszek=mindent veszek, és fillérekért megvesz ócska- mindenféle ruházati cikket, minden és akkor továbbadta és mindig keresett rajta és speciel ennek, akiről beszélek háza lett Erzsébeten.

K: Ez ki volt?

I: Egy kétemeletes háza volt. Én nem ismertem egyébként őt, én erről csak tudok, hogy mondták, hogy mint handlé kezdte és ott van most a kétemeletes háza a Baross utcába. Szóval tudták mire vinni, mert tudtak bánni a pénz- üzletemberek voltak, tanultak. Egy zsidó családba az volt, az volt az első, hogy a gyerekek tanulni kell. És hát tényleg, én nemigen ismertem zsidó családba, aki mit tudom én, részeges lett volna, vagy mi, mer---ez a-

K: Miket mondtak még azon túl, hogy övék az összes pénz? Ugye ezt mondta az előbb, hogy a szomszédok, illetve a keresztény családjába ezt mondták a zsidókról. Mit mondtak még a zsidókról? Miket hallott a szomszédoktól például?

I: Hát- nem- azért nem tudom megmondani, mer hát nekünk nyilván a szomszédaink olyan- úgy lehetett, hogy az anyám nemigen barátkozott olyannal, nem tartott kapcsolatot, aki mit tudom én--hát ugye már apám miatt is, hát úgy=úgysem tűrte volna el, hogy rosszakat mondjanak rá, vagy szidalmazzák, vagy mit tudom én mi. De nem- ezen kívül nem=nem tudom, hogy hát- csak ezen a anyagiakon múlt, hogy a pénz náluk van a pénz, ugye, de rosszat nem. Például (...állandóan adták nekik), úgyhogy nem fizettek érte, mert pénzük nem volt, hát honnan- nem volt a parasztságnak soha pénze, hanem libát adtak, kacsát adtak, természetbe, ha nem tudtak fizetni, jó' van, vigye el,adjon ezt, vagy azt és nem-

K: Zámolyon, amikor ott=ott töltötték a nyarakat, akkor találkoztak ezzel a rabbival, aki átjárt a másik faluból, vagy=vagy?

I: Úgy egyébként nem, csak akkor, egy évbe egyszer jött apám két hétre, ott volt nálunk, és akkor jött az el erre a beszélgetésre, de kapcsolatot- de a zsidó családdal mindegyikkel. Már csak azért is jóba voltak velünk- velük, mert ők nem jártak, az ő gyerekeik nem jártak egy se ott Zámolyon, hanem busz behordta őket Fehérvárra, és az én bátyám is akkor volt polgáris, mer egy évvel idősebb a bátyám, és akkor polgáriba járt, és busz bevitte őket Fehérvárra, a polgáriba, a zsidó családoknak a gyerekeit és a bátyám is. És így mi fenntartottuk a barátságot velük.

K: Juli néni, és azt mondta, hogy össze szoktak járni ezek a családot ott Zámolyon az édesapjával együtt és akkor politizáltak.

I: Mihozzánk jöttek, igen, csak mihozzánk jártak.

K: És emlékszik, hogy miről pol- hogy miről volt szó? Miről szólt ez a politizálás?

I: Akkor még kevés- értettem azért belőle, bár nem sokat, sajnos már azt kell mondanom a mai mai eszemmel, sajnos a nagyapám engem túl hamar, nagyon-nagyon korán belevitt engem a politikába, ti. neki is rossz volt a szeme, és azt várta, hogy én megtanuljak olvasni, mindig mondta nagymamámnak, majd megtanul olvasni, majd- és a vezércikkeket a újságokból, ami akkor voltak, Friss Újság- milyen újság, hát tudom, volt egy Futár, na az egy ronda egy lap volt. Szóval hogy be- attól függetlenül, hogy olvassak fel belőle, és nagyon hamar elkezdte, amit nem értettem, mer mondtam, nagypapa, én ezt nem értem, ez most micsoda. Úgyhogy a neveket tudtam akkor a akkori politikusok neveit, akkor elkezdett nekem mesélni, amikor Monarchia, mit tudom én, Ferenc József, na akkor a Horthyról ő nagyon sokat nekem mesélt, meg-

K: Mit mondott a Horthyról, meg Ferenc Józsefről? Mit mondott a nagyapja?

I: A nagyapám nagy sokat mesélt, jaj, az mindennek elmondta és a nagymama nem győzött rászólni, meg vagy bolondulva, ne beszélj így, a gyerek elszólja magát az iskolába. Elkezdte tanítani nekem a Internacionál- elkezdte tanítani nekem a Fel-fel- ezt mondtam-

K: Juli néni, elnézést, csak nem értettem pontosan, hogy mit mondott Horthyról a nagy-?

I: Horthyról mesélte, hogy az ő öccse, vagy unokaöccse, nem tudom ki, azon a hajón szolgált, ahol a Horthy hát- mi volt a Horthy? annak valami magas rangja volt- nem is tudom mi volt a Horthy- hadvezér- minek mondták- csak elég az hozzá, hogy azt mesélte, hogy megtizedelte, szóval olyan semmiségeké' megtizedelte ez- na ezér' volt a családba ez egy nagy ügy, hogy ő egyszer a kilencedik volt. Megtizedelték az embereket a hajón, és hát mindegyik- (frász)- remegtek a félelemtől- és ő egyszer a kilencedik volt. Valaki nem jól mosott föl, mit tudom én, a hajóba-

K: -és megölte mindegy- minden tízedik embert? Megölette minden-?

I: Igen=igen-

K: És maga Horthy?

I: Igen=igen, megtizedelte az embereket, úgyhogy hát fölálltak a hajó- a hajó fedélzetén, tízet és amelyik a tízedik volt, az lelőtték, előtte.

K: Ez volt a nagyapjának a testvére, aki ott volt?

I: Unokaöccse, vagy ki volt, a nagyapámnak- (vagy nem tudom)-

K: És ez az első világháború idején volt, vagy mikor volt ez?

I: Az első igen, de azokról az időkről mesélt énnekem sokat az első világháború- mer a nagyapám, na azért kellett nekünk elhagyni Budapestet, azaz hogy nekünk nem, hanem a nagyapáméknak, és mi vele mentünk, akkor mentünk Zámolyra. El kellett neki hagyni Budapestet, mer internálták őket, akik részt vettek és nagyapámnak megmaradt egy képe, ahol ő a- tizenkilencbe kint van neki a zakóján az a jelvény, valami vezető ember volt '19-be. Mi volt akkor, már hogy összekeverem.

K: Tanácsköztársaság idején?

I: Tanács- igen=igen, összekeverednek már bennem a dolgok. Sajnos, mondom, rengeteget foglalkoztam a politikával, túl sokat.

K: Olvastak a nagyapjával, amikor olvasgatták az újságokat, szóba kerültek-e a zsidók ott a lapokban, amiket olvasgattak?

I: Volt, igen, akkor is volt. És nagyapám vezetett engem tkp. arra rá, hogy nem kell mindent elhinni, ő volt az is, aki azt mondta, amit az újságok írnak, hogy azt se kell- mondom de hát a papa. Azt mondja, a papa is azt írja, amit mondanak neki, amit kell írni. És hát bizony volt úgy, hogy hát a cenzúra ki- volt- azt hiszem pont apámnak volt olyan elég csúnya tévedése, hogy valamit rosszul írt, elírt és félremagyarázható volt, azt hiszem valami büntetést is kapott, szóval nem volt egy nyugodt hely az se, a nyomdászat, de a nagypapa vezetett arra engem rá, hogy nem kell mindent elhinni és a zsidósággal kapcsolatba is. Megkérdezte tőlem, hogy te ismersz olyant, te tudsz, aki téged bántott volna?

K: Mit olvastak a zsidókkal kapcsolatban az újságokban Juli néni? Mi volt az újságokban, a Futárban, a Friss Újságban? Tetszik erre emlékezni?

I: Már nagyon keveset- nem-

K: -de ezek-

I: -arra már nem, mer azóta aztán annyi minden más dolgok történtek velem, és annyira- ezek az emlékek, sajnos ezek aztán eléggé elmosódtak bennem, mer muszáj is volt az iskola miatt, mert a nagyanyám borzalmasan félt, hogy ebből még baj lehet, hogy a gyerek elszólja magát, elkezdi dúdolgatni az Internacionálét, meg olyasmiket tanított nagyapám, amiket akkor nem szabadott volna. Mind megtanította ezek a régi- az meg is van, az eszembe van, gép- legépeltem azokat a régi, a '19-be, amik voltak, a Lenin-dal, meg- szóval ezek. Leninről rengeteget magyarázott, mesélt nekem, hogy ő olvasta, meg a- mondta, hogyha felnövök, okvetlen olvassam el a Marx-, Engels-, Lenin-műveket. Hát olvastam is rengeteget.

K: Juli néni, és arra emlékszik, hogy valami negatív dolgot írtak a zsidókról az újságokban?

I: Nem. Ez az most, amin próbálok emlékezni, hogy a zsidókkal kapcsolatba- tkp. nem sok rosszat tudok erre, szóval egyszerűen nem jöttünk össze olyanokkal, távol tartotta anyám-

K: -de az újságokban-

I: -ja, hogy úgy-

K: -a Futárban, a Friss Újságban, hogy valami negatív dolgokat írtak volna?

I: Hát sajnos igen, azt kell, hogy mondjam, hogy én erre valószínűleg kevésbé figyeltem akkor oda. Ugye nem is értettem, nem is érdekelt, más jobban érdekelték dolgok. Erre valahogy a legkevésbé. Valahogy én nem hoztam kapcsolatba ezt a dolgot, hogy az én apám is, valahogy ez nem is merült fel bennem, hogy tkp. az én apám is zsidó, és valaho-

K: Nagyapja beszélt a zsidókról? Nagyapja, amikor beszélgettek, meg fölolvadás volt?

I: Csak ennyi=csak ennyit, hogy nem kell elhinni és jó- inkább ezt a dolgoknak a negatív oldalát- dolgoznak, hogy igyekvők, tudnak pénzzel bánni. Hát ugye ott volt példa a- apámnak az öccse, aki mint 14 éves gyerek kiszökött oda és egy milliomos- többszörös milliomos ékszerész lett belőle. Szóval tudtak a pénzzel bánni. És ugyanígy volt a férjem családja is. Ott is kimentünk Bécsbe volt szintén egy ékszerüzletes rokona neki, a férjem az- férjemet azt azér zárták ki a pártból, hogy eltagadta, hogy ő két évig Izraelbe élt, és hogy ez bűn volt a pártba.

Behívatták- nem is a pártba, hanem tisztiiskolára jelentkezett a férjem, és onnan kicsapták, hogy azonnal el kell hagyni neki, mer hogy eltagadta, hogy ő két évig Izraelbe élt, hogy elhagyta az országot. És nem értették meg érzelmileg, amikor ő magyarázta, hogy hazajött arra, hogy az egész családját kipusztították Kiskőrösön, arra ment oda, hogy lerombolták a házukat, mer aszondták, hogy ékszerek vannak oda elásva, meg mit tudom én- szóval mindenkit=mindenkit- a családjának a szeme láttára lőttek agyon egy négyéves kis unokahúgát- hát szóval borzalmas volt a férjem élete az még szörnyűbb volt. Az volt a szörnyű- a ilyen élete, és hát hogy--visszatérve erre a dologra, igen, akkor én valahogy- anyám az majdnem beleőrült abba, amikor megtudta, hogy én zsidó emberhez akarok- amikor megtudta-

K: Juli néni=Juli néni, még ne- ez már ugye a háború után történik. A háború után-

I: -csapongok, bocsánat-

K: -igen- menjünk vissza, mert én még annyi minden izgalmas dolgot tud nekünk mondani a háború előtti időszakról, hogy arról szeretném még kérdezni. Említette, hogy az édesapja már a harmincas évek elején érezte, tudta, hogy baj lesz. Mit mondott, tetszik emlékezni, mit mondott, mire utalt édesapja a harmincas évek elején?

I: Hát akkor legtöbbször akkori kormányról. Ugye akkor eléggé ezekbe a dolgokba benne volt, ismerte, mondom, hogy a írókon keresztül is, meg hát magába a nyomdába hát olyanok jártak, akik ezekkel a dolgokkal- hát politika- és hát a kis újság egyébként én úgy tudom, néha olvasta a Kis Újság- hova lehetne talán sorolni, talán kiscigány, vagy nem tudom. Milyen beállítottságú volta a Kis Újság?

K: -szóval édesapja az Athenaeum Nyomdában dolgozott, ugye, az elhangzott?

I: Athenaeumban is dolgozott, aztán a Glóbuszban, oda vitt be engem egy évre, csak azér- hát tudta, hogy én dolgozni ott nemigen fogok tudni, de engedélyt kért rá, hogy egy évre bevigyen, de aztán benne volt a munkakönyvembe egyébként-

K: -ott dolgozott egyébként-

I: -hogya körülnézzek és tanuljak, hogy ő mit csinál, meg szóval nagyon érdekes dolgok voltak. A Glóbusz az a Aradi=Aradi utcában volt azt hiszem, a VIII. kerületbe-

K: 6. kerületben van az Aradi utca-

I: -hatodik igen=igen- Aradi utcába-

K: Melyik részén az Aradi utcának?

I: Elején, valahol az elején volt a Glóbusz, a Glóbusz- én nem sokáig és ő is aztán azt hiszem átment az Athenaeumba, mer 56-ba is aztán még az Athenaeumba mentünk.

K: Juli néni, mire emlékszik, miket mondott az édesapja a politikai helyzetről, mi az, amitől=mitől-

I: -nem poli- nem politizált apám-

K: -akkor miért mondta azt, hogy baj lesz? Arra tetszik-e emlékezni?

I: -ezt anyámnak- igen anyámnak mondta odahaza, megkérve őt, hogy ez kettőnk között- ezt neked mondom, ez- erről nem kell egyáltalán beszélni se rokonsággal, se szomszédsággal, senkivel, de ugye őneki is kellett valaki. Egyébként-

K: Mire utalt az édesapja, amikor azt mondta, hogy baj lesz? Mire utalt?

I: Már akkor a zsidótörvényre, már akkor ő utalt, jóval előbb utalt, még mielőtt kijött a zsidótörvény, ő már jóval előbb beszélt az anyámnak erről, hogy ki fog jönni törvény a zsidókra vonatkozóan és anyám nem akarta elhinni, aszongya, ugyan, ezt nem lehet. Ezt majd a Horthy nem engedi----már- ugye miből meg belől volt nevelve gyerekekbe az iskolába

a Horthy iránti- minden reggel imádkozni, minden reggel menni templomba, köny- úgy hívtuk, hogy könyörgés a Horthyért. Akkor a Kálvin téri templom, mivel hogy ők református család volt, a Horthy, ugye a Kálvin téri templomba kellett menni, mikor ő is ott volt, és hát- szóval rettenetes nagy Horthy-imádat volt, de a nagyapám és az apám bizony, hogy sokszor mondták, hogy a Horthy-

K: És akkor azt mondta az édesapja, hogy lesznek zsidótörvények, de hogy miről fognak szólni ezek a zsidótörvények, az kiderült-e?

I: -ő se-nem=nem tudta ő se olyan pontosan megmondani, ő is csak hallotta, hogy majd ki fog jönni valami, hogy készülnek, mert meg akarják szerezni- hát őneki ez volt, apámnak ez volt a mondása-

K: -iskolában-

I: -hogya addig úgyse nyugszanak, míg a zsidó vagyontokat meg nem szerzik. És az apám néha nagyon őszinte tudott lenni és nagyon reálsan nézet a dolgokat, aszongya, nézzetek körül a nagykörúton, hányat találtak olyan üzletet, ami nem zsidó kézbe van, sőt, ugye olyanok voltak, hogy kettő-három, mit tudom- Fekete és Braun- izé cipőüzlet, meg ruha, nagy áruházak- szóval a kezükbe volt a- de apám ezt mondta=ezt mondta, hogy addig nem nyugszanak. A vagyontukat, meg általába, ugye villák a Rózsadomb- meg mit tudom én, ezek a dolgok, és apám ezzel jött, hogy meg fogják szerezni valami módon és ilyen módon fogják megsze- azaz hogy ilyen módon, azt még ő se gondolta volna, mert ő saját magáról se hitte volna, hogy- aki egész életébe- ő nem folyt bele egyébként a politikába. Anyám mindig azt mondta, hogy bohém ember volt, mindig- nem folyt bele politikába, annak dacára, hogy nyomdász volt, de--

K: Iskolában, amikor iskolába járt, tehát az azt jelenti, hogy mondjuk a harmincas éveknek az első felében-

I: -igen-

K: -volt-e- voltak-e zsidó osztálytársai?

I: Volt=volt igen, (Schmidt= Schmidt) Katika, igen, a Katika, a Schmidt, na, azok is, igen. Na, hát- azok miatt viszont volt cirkuszom, mert ahol a- akkor éppen a nagyapám házmester volt, (volt ott) meg zsidó család az apám miatt föladta neki ezt az állást (hogy ugye) selyemgyára volt Erzsébeten, és hogy a: az áruit tartotta, hogy a nagyapám vigyázzon rá és ott szembe volt egy tenispálya-

K: -még egyszer, elnézést, el tetszik tudni még egyszer mondani, mert nagyon halkan tetszett beszélni. Hogy mi történt a Schmidt=a Schmidt családdal?

I: A Schmidt családnak volt tenispályája nekünk szembe, ahol mi laktunk, mer mindig nagyapámmal- majdnem mindig nagyapámmal laktam, és volt nekik egy tenispályájuk, és állít- nem tudom, mi volt az igazság, de egyszer a tanítónő kihívott engem, hogy tartsd a tenyered, és annyira meg- hát ott általába mindig az volt, hogy a tenyerünket dagadtra, véresre verték, és nagyon- pálcával, ugye a- mit tudom én, miből voltak azok a pál- na mindegy, szóval nagyon csúnyán, úgyhogy mikor hazamentem, mama rögtön, hogy mi van? Hát a tanító néni. Hát mit csináltál? Mondom, én semmit, én nem- anyám amilyen volt, azonnal, rögtön rohant be az iskolába, és aszondta a tanítónőnek, hogy a dobogóról fogom leverni magát a gyerekek előtt, ha még egyszer hozzányúlt a lányomhoz. Mi volt tkp.? Hát az volt, hogy a Schmidt lány azt mondta a tanító néninek, hogy a Kardos Juliska azt mondta, hogy hát azért kivételez velem a tanító néni, mer az én apám gazdag és nekünk nagy házunk van, meg tenispályánk, és a Juliska aszonta, hogy hát azért kivételez énvelem. És emiatt a tanítónő- mit mondtam én, hogy ő kivételez a Katival- de én nem mondtam- na mindegy, ezek régi

dolgok- de elég az hozzá, hogy anyám az ilyen volt, az tényleg- az senkitől a világon- aszongya, ő nem fél senkitől a világon, és azt mondta, hogyha még egyszer hozzá mer nyúlni a lányomhoz- szóval ilyen dolgok voltak.

K: De az szóba került, hogy a Schmidték azért gazdagok, mert zsidók?

I: Igen.

K: Ezt mondta a tanító néni, hogy a-

I: -igen=igen-

K: -hogyan volt ez akkor pontosan, mit mondott?

I: Hát azt mondta, hogy hát a Katika mondta, hogy hát te azt mondtad, hogy övele én azért kivételezek- nem, így, hogy zsidó, így nem jött ez szóba, így nem volt szó, hogy zsidó, hanem hogy gazdagok, hogy azért, hogy ti gazdagok vagytok, nagy házatok van, teniszpálya- és azért kivételez ő vele-

K: Ez Pesterzsébeten történt, az ottani iskolában.

I: Ott jártam iskolába, igen, az első négy évet ott jártam Erzsébeten.

K: Szóba került, hogy Schmidték zsidók, az iskolában?

I: Nem=nem-

K: -egyáltalán-

I: -én úgy tudom, hogy nem is tudtak róla. Valahogy én- van egy olyan gyanúm, hogy utólag visszagondolva énnekem soha nem emlékszem rá, hogy valaha is ez szóba került volna, hogy én- hogy a- na igen, mert hogy amiatt, hogy az apám egyáltalán semmiképpen sem rokonsága nem volt, akikkel tartott volna, mármint kapcsolatot. Én úgy tudom, hogy a barátai- ugye nagy divat volt akkor, hogy ők kávéházakba jártak. És tudom, hogy azelőtt oda jártak, oda a New York=New York kávéház- ott a Dohány utca és a körút sarkon, aztán oda jártak, és nem: én azt hiszem, hogy apámmal kapcsolatba is nem sokat- mer ő=mert ő tkp. mint zsidó nem- nem úgy ismerték őt, nem=nem beszélt sem a- nem is ismerte nagyon a- anyám sokkal többet tudott a zsidó vallásról, az rengeteget, énnekem nagyon sokat magyarázott a zsidó vallásról, apám nem. Én nem tudok semmit az apám szüleiről sem-

K: Az iskolában szóba került a: szóba kerültek úgy a zsidók általában? Volt hogy esetleg csúfolkodtak?

I: Nem emlékszem, csak a cigányság, arra igen, arra nagyon emlékszem, a cigányságra.

K: Voltak cigány gyerekek?

I: Teljesen ki voltak rekesztve, Zámolyon is volt, az iskolába is volt, szomszédság, ahol csak laktunk, mindig, az életemet ez végigkísérte-

K: Voltak mindig cigányok, vagy csak beszéltek róluk?

I: Voltak=voltak- mindig.

K: És hogy voltak kirekesztve a cigányok? Hogyan voltak kirekesztve a cigányok, ahol laktak, meg az iskolában?

I: Teljesen el voltak- szóval volt iskolába külön=külön voltak, ha egyáltalán befogadták. Ugye állandó cirkuszok voltak, hogy a szülők, senki nem engedte, hogy mellé- na itt volta aztán nálunk is, ugye anyám azt mondta, hogy csak nyugodtan ülj- és nagyon jóba is lettem azzal a kislánnyal, de anyám nem engedte- és adott, rengeteget adott cigányságnak is, és nagyon rávezetett az anyám arra, hogy ugyanolyan ember, mint a másik, öközöttük is van gazember, van becsületes, nem becsületes. Szóval nagyon rávezetett arra, hogy nem szabad gyűlölködni

senkivel. Mondom, hogy hát a zsidósággal kevésbé. Nem tudom, miért, mi volt ennek az oka, talán azért, hogy az apámat egyáltalán talán fel se tételezték róla, hogy ő zsidó ember. Lehet, hogy sokan nem is gondoltak rá.

K: És akkor a cigányokat- cigányokkal kapcsolatosan milyen megjegyzésekre emlékszik, vagy-?

I: Hát ugye a kinézésük, má! ugye ahogy kinéztek ugye, szegények, csak úgy rongyosak voltak, meg- de a vise- a beszédjük, a viselkedésük. Hát honnan lett volna nekik, hát tanítva se lettek, rendes lakásuk se, meg-

K: Olyat látott, hogy bántották a zsidókat- akár- cigányokat, bocsánat, akár Zámolyon, vagy Pesten?

I: Zámolyon nem, Pesten igen. Pesten ott megkergették őket, veréssel fe- féltek a cigányok nagyon, ó, hányszor hozzánk- na mi erről, például erről is híresek voltunk a házba, ahol laktunk, hogy beengedtük- ti beenged- meg vagytok örülve?! Mondtam, hogy gyere gyorsan, gyere be hozzánk, úgyhogy ha a többiek, a lakók üldözte őket, kergették őket, meg veréssel fenyegették- büdös cigány, tűnj el, te ilyen, te olyan- akkor- mama azt mondta, hogy csak gyere- enni adott nekik, meg mit tudom én- cigányokat nagyon-nagyon- ebbe nőttem föl, hogy azok gyűlölni kell, azok nem is emberek, azok nem is magyarok, ó, hát ez szörnyű volt, tényleg- a zsidókkal kevésbé=kevésbé. Mondom, ez lehetett az oka, hogy apám valahogy a- talán a viselkedése is.

K: Juli néni, emlékszik antiszemita propagandára bármilyen formában? Plakátok utcán?

I: Hát: nem=nem=nem emlékszem. Nálunk az volt a helyzet, hogy mi rengeteget laktunk olyan házakba, azért laktunk olyan sok helyen is, hogy a- apám nem, de az anyám összebarátkozott nagyon sok zsidó családdal, szóval zsidó asszonyok voltak a barátnői. Úgyhogy végül zsidó asszony vitte el a Váci utcába a szalonba ruhát csináltatni, mit tudom én, szóval anyám összebarátkozott velük, és följárlották apámnak, hogy a házaikba, hogy ürült meg lakás, sőt az egyik az a Baross utcába volt a saját- mondta, hogy ő megy külföldre, és nem akarja a lakását senki másnak, hogy foglaljuk mi el, nem tudja meddig lesz külföldön és menjünk bele a lakásába, nagyon-nagyon szép lakás volt.

K: Emlékszik a nevére, hogy kinek a lakásába költöztek be?

I: Én azt- az volt a Hoffmann, azt hiszem az volt Hoffmann, ha igaz, de nem biztos. Mondom, nagyon sok- így ismertem egy pár- na hát én nem, anyám=anyám inkább úgy összebarátkozott, cukrászdába jártak együtt, meg- a- apám az nem. Én nem emlékszem arra, hogy őneki- de amúgy se ő nem=nem volt barátkozó, nem voltak olyan jó barátjai. Eljárt így kávéházba, de nem=nem voltak barátai. Elégge olyan magának való volt.

K: Utcán járva-kelve Juli néni emlékszik arra, hogy=hogy bármilyen antiszemita propagandát látott, vagy hogy zsidókat atrocitás érte? Volt-e ilyen jelenet?

I: Nem=nem, ezt is csak cigányokkal kapcsolatba. Igen=igen ezek-

K: És amikor a cigányokat bántották, őket ki bántotta?

I: -ezek=ezen az élmények-

K: -őket ki bántotta? Ki bántotta ő: csendőrök, rendőrök?

I: Hát a rendőrök, hát azok elsősorban, de a lakosság- egyszerű=egyszerű munkásemberek, akiken nagyon csodálkoztam és ezt anyámmal, meg nagyapámmal meg is beszéltük nem

egyszer, hogy miér=miér van ez, hogy egyszerű szegény munkásemberek ennyire beléjük van szinte égetve a cigányokkal való gyűlölködés. Én nem mondom, hogy nem csináltak volna, bár nekem rossz tapasztalom nem- hát Zámolyon=Zámolyon nagyon rende- mindegyik valamit csinált, megbízták őket, mit tudom én, meg kisgyerekek libákat őriztek, disznókat kihajtottak, segítettek a háznál, amit tudtak, asszonyok mostak- végül- különösen- hát itt sértegették őket, de azt már föl se vették, hogy te rohadt cigány, tűnj el, mer ezt csinálod veled, vagy azt csinálod veled, de valahogy ezt megszokták. Mondom, a tapasztalom ilyen, viszont a zsidókkal szemben nem. A lakosság Zámolyon szerette, kifejezetten a zsidó- mondják, hogy zokogott egész falu zokogott, mikor elvitték őket.

K: Juli néni, mi- mi volt akkor- tehát bejöttek a zsidótörvények. Erről van valami emléke, hogy ez hogy nézett ki? A zsidótörvények, amikor megjelentek, illetve amikor kihírdették őket- mi- ez- ennek volt valami formája?

I: Először nem, egy ideig nem=egy ideig erre azér én nagyon nyugodtan voltunk ugye apámmal kapcsolatba, egy ideig azér aránylag nyugalom volt. És amit én is mon- nem azért, hogy kiemeljem, hogy én mondtam, de most ezt hallom sorozatosan rengeteget hallgattam. Sajnos egyik éjszaka végighallgattam, ami volt, most a visszaemlékezések a: a túlélők- a: sokórás- hol volt, melyik- hol volt ez mostan, hajnalig tartott, éjfél után még ott voltak-

K: Centrál Színházban, a Klubrádióban?

I: A Klubrádióba, igen, éjszaka és magamba- nem=nem szabad, hogy hallgassam- nem- annyira fölízgattam magam, de mindegy, és ugyanazt mondták ők is, akik Auschwitzból jöttek vissza túlélők, ugyanazt mondták, amit én, hogy alig-alig jöttek össze német katonával, tkp. nekik a németekkel van legkevésbé, a csendőrök és a nyilasok, de itt is kiemelve a nyilasokat. Még a csendőrök félelmetesek voltak, már mikor megláttuk a: izé- hogy hívták- hirtelen akartam- kakastoll, na, a kakastollas fejüket, borzalmasan féltünk a csendőröktől, de a háború alatt a nyilasok borzalmasabbak voltak, szörnyű-

K: Egy pillanat, Juli néni, megigazítom a- megigazítja a mikrofont, illetve a ruháját-

I: -mocarogtam-

K: -köszönöm szépen.

Szóval leálltunk egy pillatatra egy kis technikai igazításért, és akkor folytatjuk. Ugye arról tetszett beszélni, hogy féltek az emberek a csendőröktől, rendőröktől. Volt valami tanúja- tehát tanúja volt-e Juli néni annak, hogy a csendőrök, rendőrök durván viselkedtek volna-

I: -csendőrök, igen-

K: -lakossággal, zsidókkal?

I: Csendőrökkel kapcsolatba, igen.

K: Mit- mire emlékszik?

I: Zámolyra, amikor jöttek már rettegett mindenki, bújtak be a házukba, nem- ha megjelentek. Rendőröktől általában féltünk, ugye gyerekeket azzal ijesztgettek mindig, hogy elvisz a rendőr. Itt is féltünk, Pesten, még azoktól is, akik ilyen közlekedésbe, meg mit tudom- féltünk- szóval ha már rendőrruha volt rajta, féltünk. Csendőrök gorombák voltak, egyébként ott, Zámolyon is a parasztot, hát azt nem is vették emberszámba egyébként és- úgyhogy ahogy ebbe a műsorba is hallottam, hogy Auschwitzba is hogy a nyilasok rettenetesek voltak. És mondom, hogy mi is ezt tapasztaltuk Erzsébeten anyámmal, mikor bujkáltunk. Az a két nyilas-

K: Igen, de még- azért állítom meg, Juli néni, de még=még mindig nem tartunk ott, de majd rátérünk hamarosan. Tehát a zsidótörvényekkel kapcsolatosan van-e valamilyen emléke, hogy a: a boltokat ő: meg egyáltalán, tehát a zsidó lakosságot hogyan érintette a zsidó törvény.

Ezek szerint sok zsidó ismerősük volt. Van-e valami emléke arról, hogy ez hogyan hatott az ő életükre?

I: Azokat a leghamarabb vitték el, akiknek tényleg, hogy volt valami, akik hát gazdagoknak számítottak, pénzesek voltak, mer az ilyenek- apámnak elég sokáig nem volt különösebb- még anyagilag se nagyon vettük észre, mer elég soká a nyomdába megmaradhatott. És a fizetést is kapták rendesen, úgyhogy hát különösebben nem- inkább csak a hallomások, amikor már hallottuk, hogy- hallottátok, ezt is elvitték, azt is elvitték, elvették az üzletét. Egymás után zárták be, mondta- körúton, meg ahol voltak nekik mind egymás után húzták le a rolót, mondták, na, ezt is elvitték má'.

K: Hol laktak '44-ben, vagy a háború alatt pontosan?

I: 44-ben mindjár' megmondom, 44-be- Koszorú=Koszorú utca- hol is volt, a VIII. kerületbe valahol volt- Koszorú utca- jaj, annyi helyen laktunk, sajnos rengeteg helyen laktunk-

K: Emlékszik a házsámra? Koszorú utca hány szám?

I: Azt már nem. Valahol a- ha csak abba a- nem azon a naptáron nincs meg, onnan nincs- mikortól van meg anyám naptárjai? Nem-

K: Emlékszik-e arra, hogy a zsidóknak ki kellett tűzni a sárga csillagot? Volt-e olyan, hogy a zsidóknak ki kellett tűzni a sárga csillagot?

I: Azt igen, persze, hát azt nagyon- azt legelőbb ki kellett tűzni, persze, azt ki kellett-

K: Édesapjának is ki kellett tűzni?

I: Kellett, igen, neki is volt sárga csillag.

K: És akkor úgy járt az utcán?

I: Azt ki kellett=ki kellett-

K: Hogy=hogy értesült erről édesapja, hogy ki kell tűzni a sárga csillagot?

I: Hát nem is tudom, egyszer úgy jött haza, azt tudom, hogy a mama borzalmasan sírt, mer úgy jött haza, hogy rajta volt a sárga csillag. Nem- nem tudom=nem tudom, én csak azt tudom, hogy úgy jött haza, hogy rajta volt, és a mama borzalmasan sírt, és hát=hát én meg mondtam, hogy papa erre el kellett, hogy készülj, ugye te tudtad a legjobban, hogy ez be fog következni.

K: Mit mondott, hogy miért kell, miért van rajta a sárga csillag?

I: Hát ugye nála ki volt mutatva, ugye neki megvolt a ízé- nekünk megvolt a kereszt- keresztlevelünk, apámnak meg megvolt- talán még most is megvan, utána fogok nézni, mer az is mániám, hogy elraktam, rengeteg- meg=meg dédnagyapám- el vannak téve rengeteg sok régi keresztlevelek, minden, má' tényleg majd valakivel én nem látom, de majd a menyem, nézze meg, hogy megvan-e apámnak a keresztlevele.

K: Mi történt aztán, hogy édesapjának ki kellett tűzni a sárga csillagot? Mi történt aztán?

I: Hát tkp. ugye azér' vitték el, hogy a sárga csillag rajta volt. Hát aztán még a nyomdába az úgy tudom, hogy rövid ideig ő még úgy is bement. Kérdeztem tőle, hogy más is van még, aki a nyomdába- aszongya még kettő van, akin rajta van, de valahogy akkor a- akkor volt szóval-

Athenaeumba- azt hiszem a vezetőség olyan volt, közöttük valaki, aki nagyon mellettük volt, és ameddig csak lehetett, tényleg, hogy amit tudott, megtett értük. De aztán már nem, aztán már el kellett jönni apámnak a nyomdából. Akkor ő is kijött hozzánk Erzsébetre, és ott is úgy megvolt még egy kis nyomda, hogy fölkérték, hogy még- hát mégis a tudás- ugye akkor má-

K: Kiköltöztek Erzsébetre akkor ezek szerint?

I: Igen kimentünk Erzsébet- onnan- ott vitték el igen, Erzsébetre.

K: Hogy-

I: Hát a lakást el kellett hagyni- onnan el kellett- hát nem el kellett, vagy nem kellett, de hát féltünk. Az az igazság, hogy- ugye tapasztalva a többieket, hogy körülöttünk, akik voltak, és hasonló lakásokban laktak, mint mi, tudtuk, hogy hát előbb-utóbb úgyis el kell mindenképpen hagynunk azt a lakást, és a mamával megbeszéltük, meg a papával, hogy jobb, hogyha mi amit tudunk, magunkkal viszünk, hagyjunk itt mindent, úgy, hogy van, és hát kimentünk Erzsébetre ugye.

K: Azt a lakást bérelték ott a Koszorú utcában?

I: Igen, persze, hát ugye ott is egy zsidó háziúr volt, és hát--hát akkor nemigen- mást lehetett, csak bérelt lakást, hát akinek nem sajátja volt. Nem igen volt akkor saját lakás, bérelt lakások voltak.

K: És kimentek Erzsébetre, és ott=ott dolgozott az édesapja.

I: Ott- akkor rokonhoz mentünk, ott is szóltak a nyomdába, hogy amit még tud, ott segítsen nekik. Azt hiszem onnan is-

K: Juli néni ekkor mit csinált, hiszen húsz éves volt, Juli néni is dolgozott valahol?

I: Nem, hát ugye akkor nekem nem volt tkp. egész addig nemigen- nem volt, mert ugye szakmát nem tanultam semmit, akkor egy évre- mikor is volt, amikor a papa bevitt a Kolumbuszba- negyven- kettő- negyvenhárom, már nem is tudom mikor vitt be a Kolumbuszba egy évre, de szakmát nem tanultam. Nem=nem dolgoztam én soha, hanem negyvenöt- felszabaduláskor.

K: Arra emlékszik, hogy mikor mentek ki Erzsébetre?

I: (arra- 45-be)

K: '44 tavaszán? Tehát valamikor a sárga csillag-?

I: -akkor mentünk ki, igen, amikor már nemsoká volt a papa sárga csillaggal Pesten már nem akart úgy itt lenni. Meg nem is ma- maradhat- mer azt hiszem a nyomdából is akkor már el kellett jönni neki. Nem vagyok benne biztos, azt meg tudom nézni a naptárba, vagy megnézetem a menyemmel. Azt még a-

K: És aztán mi történt aztán az édesapjával? Mi történt aztán az édesapjával?

I: Na, akkor a nyomdából jött volna haza, a nyomdából, és villamosra szállt azt hiszem, hogy nem haza, oda akkor Pestre akart bejönni a- Erzsébeten a Határ úttól indult villamos, fölszállt villamosra, és megállították a Erzsébet és a izé- Boráros tér között valahol ott a Gubacsi úton, mit tudom én, hol, megállították a villamost, nyilasok, hogy mindenki szálljon le, aki sárga csillagos. És azér akkor apám úgy sárga csillagos volt. Aki a villamoson volt, má- hárman,

vagy négyen voltak? pedig mondta akkor apám, kérdeztük aztán tőle, hogy hányan voltak akkor, és akkor onnan vitték el, mer kérdeztük, hogy honnan- hova- akkor vitték el oda a csillagos ház- a Pannónia utcában, védett háznak, vagy hogy hívták, és svéd- vagy svájci volt- svéd volt? nem biztos, azt hiszem-

K: -svéd csillagos ház?

I: Ahol voltam is nála. Azt hiszem kétszer voltam nála, mer aszonták, hogy anyám meg se kockáztassa, mer volt olyan zsidó feleség, aki bement a férjéhez, és ott tar- nem engedték ki. Aszonták, hogy ha már bejött, itt is marad, és nem engedték ki. És anyámnak mondták, hogy eszibe ne jusson, hogy esetleg, talán én. És mondtam, hogy én bemegyek a papához. És be is mentem hozzá. Hát nem engedtek mindent otthagyni, amit vittem, de-

K: Kik őrizték azt a- hogy nézett ki az a ház, őrizték valakik?

I: Hát nem különösebben. Kapuba állt csak egy ilyen őrféleség- portás-

K: Volt nála fegyver?

I: (-hát lehetett) -milyen ház volt, nagyon akkor nem tudtam körülnézni, mer olyan idegállapotban is voltam, meg nem nagyon néztem én körül. Azt tudom, hogy hát ők emeletre fölvittek, azt hiszem, csak első emeleten volt, igen, és egy nagy terem volt és az volt elválasztva egy függönnyel. Az amilyen nyomot hagyott bennem, mer keserű, nagyon rossz nyomot hagyott bennem, amit megkérdeztem apámtól. Hogy ez a függöny miért van itt, miért van elválasztva. Aztán pár pillanatig nem szólt semmit, csak aztán mondta, hogy ott vannak a gazdagok, a pénzesek. Amíg tudtak adni, amíg volt a nőknek ékszerük, meg pénzük, hogy tudtak valamit- bármi, karóra, akármi, ami volt valamelyiknek, amit tudtak adni, elkülönítették őket, hogy ők valamivel jobb elbánásba részesüljenek. Apám ahol volt, hát ott ilyen emeletes ágyak, meg ilyen priccsek, hogy hívták őket, mit tudom- ilyen vaságyak voltak.

K: És nem jöhetett ki onnét az édesapja ezek szerint. Nem jöhetett ki onnét az édesapja. Onnét abból a házból, abból a csillagos házból.

I: Onnan nem tudjuk pontosan, hogy hova.

K: De onnét kijárhatott? Nem járhatott ki-

I: Nem=nem, onnan senki nem jöhetett ki. Pontosán nem tudjuk, hogy Kistarcsára hogy egyenesen akkor onnan-

K: Meddig mar- meddig volt ott ebben a Pannónia úti csillagos házban?

I: Nem soká, pár hétig.

K: Hányszor járt ott Juli néni?

I: Kétszer voltam ott=kétszer voltam- nem mertem aztán.

K: Vitt élelmet?

I: -hm?

K: Vitt oda élelmet?

I: Igen, vittem élelmet.

K: Ismert még ott valakit az édesapján kívül? Volt ott ismerős?

I: Nem, nem volt se- kérdeztem őtőle is, azt mondja, nincs senki isme- mindet, akiket így összeszedtek itt-ott, mindenütt, vagy utcán, vagy villamoson, mit tudom én, ahol összeszedték őket. Ismerőse nem volt, az nagyon rossz volt őneki. Nem is beszélt igen senkivel. Nem beszélt ő már akkor nagyon senkivel.

K: Jó, köszönjük szépen, most leállunk, merthogy leállt a kazetta, de akkor mindjárt-

K: Le kellett állnunk, mert kazettát cseréltünk, Juli néni, tartottunk egy kis szünetet, és akkor most folytatjuk a Juli néninek a történetét-

I: -igen=igen-

K: Édesapjáról volt szó, azt mesélte, hogy ugye a Pannónia úton volt egy darabig, kétszer látogatta meg Juli néni az édesapját, vitt neki élelmet. Azt felelevenítette, hogy ott elég sokkoló volt, hogy ketté volt osztva a tér, voltak a gazdagok az egyik oldalon, a szegényebbek a másik oldalon. Mire emlékszik még erről a Pannónia úti csillagos házról, mi volt még ott?

I: Nem=nem sokra, kétszer voltam, és hát persze rövid ideig, hát kinek (...) már szóltak, hogy most már menni kell. Úgyhogy mit mondjak, még egy fél órát se talán nem maradhattam nála, csak nagyon-nagyon rövid ideig. És hát ugye-

K: Ki mondta, hogy menni kell, ki sürgette?

I: Hát szóltak a- akik hát állandóan- egyébként valaki- mindig- hát nem tudom, ki lehetett az, de olyan civil, szóval nem egyenruhás, hanem civil volt, de állandóan ott sétált el, az lehetett megbízva, hogy felügyelő valaki.

K: Az épületen belül?

I: A szobába.

I: A szobába, igen.

K: Ez egy ház, ugye-

I: -sétált, mit tudom, én tehát fel- volt, hogy meg van bízva, hogy figyeljen, meg- talán beszélgetésre is gondolom.

K: Ez egy=ez egy ilyen nagyobb bérház volt, ez a Pannónia úti ház?

I: Igen=igen.

K: És az egész házban zsidók voltak csak?

I: Azt nem tudom=nem tudom.

K: Csak ebben a lakásban járt benn.

I: Csak ebbe- és ez is- ebbe is egy szoba volt, hogy aztán milyen lakás volt, nem tudom, mer ez ahova engem bevitték.

K: Az épületben volt- tehát voltak még emberek, arra emlékszik, hogy látott?

I: Nem=nem találkoztunk senkivel, nem=nem-

K: Csak ebbe a lakásba ment be.

I: Igen. Oda bevezettek-

K: És ott a lakásban mennyien lehettek körülbelül?

I: Nem sokan, olyan nyolc-tíz ember lehetett ott. Má' úgy visszaemlékszem, hogy az ágyak, ahogy- hogy is volt, úgy kétoldalt voltak olyan fekhelyek- nem volt több=nem volt több 8-10-

K: Emlékszik esetleg a házsámra, hogy ez Pannónia út hány szám volt?

I: Nem, még az se- nem is találnák oda- nem=nem tudom. (...) volt, nem is tudtam arra menni, volt egy pár hely, ahova nem-

K: Kint volt a házon a sárga csillag, arra emlékszik, hogy kint volt a házon egy sárga csillag?

I: Nem, nem hiszem, nem emlékszem, de nem hiszem, hogy kint lett volna, nem.

K: Inkább akkor ezek szerint védett ház volt, vagy pedig=vagy pedig csillagos ház?

I: Úgy mondták, hogy védett hely, én mindig így hallottam, az, hogy védett ház.

K: Tehát védett ház volt, aha! Értem. A svéd-

I: -sőt a papa így is mondta, hogy elhoztak ide, a védett házba.

K: Szóval svéd védett ház, ugye azt mondta az előbb?

I: Igen=igen.

K: És akkor innét hova került azt édesapja?

I: Aztán valószínűleg innen mindjárt Kistarcsára.

K: Mi van Kistarcsán, vagy mi volt Kistarcsán?

I: Hát ott volt ilyen- ó, hát ott aztán borzalmas, ott ment teljesen tönkre. Hát ez- ott gyű- ilyen gyűjtő, onnan vitték tovább őket. Hát szerencsétlen=szerencsétlennek ez volt a szerencséje, szóval nem tudom-

K: -meddig volt ott Kistarcsán?

I: -elmondjam-e ezt, hogy történt.

K: Meddig volt ő? Először azt mondja- tehát ott nem járt már Juli néni, ugye Kistarcsán, nem látogatta meg.

I: Nem=nem, hát oda nem is lehetett menni. És soká nem is tudtuk, hogy ott van, nem is tudom a- azt hiszem ismerős mondta meg, hogy ő=ő is aszonta, hogy úgy tudja, azt mondta, hogy úgy tudja, hogy Kistarcsán van, de ott teljesen ugye-

K: -egy ismerős mondta-

I: -nagyon sokat megverték, borzalmas sokat megverték, de úgy, hogy mégis ez egy megnyugvás volt anyámmal, hogy haza- ott borzalmas állapotba, de hazakerült-

K: -Juli néni-

I: -már nem-

K: -ki tartotta fogva ott az édesapját Kistarcsán?

I: Ott is csak nyilasok voltak- azt mondja alig látta, talán egyszer, amikor vitték el őket, mer ő azt hiszem amíg ott volt, addig azt hiszem kétszer mesélt- amennyit még mesélni tudott, mer már akkor zavart volt, mikor már hazajött, egy pár napig nem is tudtunk vele beszélni, mert teljesen zavart volt. Mire aztán úgy, ahogy magához tért, de töké- tökéletesen nem. De amikor a- tudták, hogy Auschwitzba, hát ez=ezen múlt minden, mer ő azt=azt gondolta akkor, hogy hát csak ne=csak ne-

K: Onnét vitték Auschwitzba az embereket?

I: Onnan szedték össze, igen, meg hát így volt az ő hazatérése után. Teherautóra rakták föl őket, hogy viszik Au- de tudták, hogy Auschwitzba- egymásnak- már Auschwitzba- má' előző transzportot is Auschwitzba vitték, és ő aszongya, hogy a- idegességtől, meg félelemtől hirtelen őrá rájött, hogy gyorsan, hogy tudta, hogy neki véére kell menni és ott volt egy ilyen kint udvaron- egy ilyen- és oda beült, és hallotta, hogy azalatt elindultak, nem bírt, aszongya, meg se bírt mozdulni, föl se tudott állni, remegett és elindult. Hallotta, hogy hát a kiabálást, meg a vezényleseket, minden, és aszongya, mikor kitántorgott onnan, egyetlen- nem, kettő, **két** nyilas marad ott és megmondták, hogy hát nézd, hát ez a hülye zsidó meg itt maradt, és akkor azok össze-vissza verték, és aszongya, arra emlékszik, amikor az egyik aszondta, hogy hagy a fenébe, úgyis megdöglik. Ez az, amire emlékszik, és ott hagyták, hogy úgy- hagyd a fenébe, úgyis meg- és otthagyták. És aszongya, akkor aztán elkezdett tántorogni onnan kifelé és valakivel összeakadt, aki szintén megszökött valahonnan, nem onnan, valahonnan szökésbe volt, és akkor megbeszélték, hogy próbáljanak meg valahogy talán eljutnak- igen- aztán nagyon körülményesen, borzalmas módon, de hazakerült, végül hazakerült. Úgy hozták haza, aztán megtalálták valahol ott Erzsébet környékén---de még élt, két hónapig még élt-----

K: Arra tetszik emlékezni, hogy mikor=mikor érkezett haza körülbelül?

I: Nem tudom, azt is csak úgy tudom, föl van írva, valahol föl van írva a naptárba azt hiszem be van írva, mikor jöhetett haza, várjunk csak--nem----nyáron=nyáron jött haza, meg-

K: '44-

I: -ja 46- '46- várjunk csak, augusztusba halt meg, igen azt hiszem május, június így valahogy jöhetett haza-

K: 44, nem 44 nyarán lehetett ez, nem? '44 nyaráról beszélünk. De nem probléma, nem fontos, hogyha nem=nem ugrik be.

I: Várjunk csak, hogy is volt? Hogy vagyon én most az idővel ennyire összekeveredve?-- negy- negyven- dehát '46-ba halt meg papa, '46. augusztus 9-én halt meg---akkor el- előbb volt ez? Nem tudom, most nem tudom az idő- kénytelen leszek mégis előszedni a füzeteimet és-

K: Juli néni---az édesapja aztán visszatért, és mi lett=mi lett aztán- ő- ő: bocsánat, még mielőtt arról beszélnénk, hogy mi lett Juli nénivel és az édesanyjával, az édesapja nyilvánvalóan abba halt meg, ami a-

I: Ő abba halt meg, hogy össze-vissza verték ott ugye, és hát öreg volt, hát ő akkor már- hát 23 évvel volt idősebb anyámnál, ugye akkor volt- már- mama volt akkor 44---mer a- anyám 900-as, tehát mindig annyi- onnan tudtam, hogy annyi idős, ahány évet írunk, és hát a papa pedig '46-ba halt meg. 46-ba halt ő meg. Én legalább is valahogy---nem tudom, nagyon össze vagyok most zavarodva az idővel.

K: Mi történt aztán? Amikor az édesapja otthon volt, akkor-?

I: Igen, hát hazajött Erzsé- hazahozták Erzsébetre, akikkel találkozott és meg tudta mondani, akkor még meg tudta mondani, de ott már kerestek bennünket, nem tudta megmondani, ő se tudta, hogy hol vagyunk, mer ugye akkor már mi hol itt voltunk, hol ott voltunk, ő se tudta egy- akkor romos=romos házba. Ja, igen, tudom- oroszok- Erzsébeten volt egy romos ház, és soha nem mertem senkinek ezt mondani, nem mertem soha erről beszélni, és amíg élek, soha nem fogom ezt megtagadni, hogy megmentettek bennünket orosz katonák egy orosz katonaiszt, mutatott rengeteg fényképet gyerekeiről, családjáról. És ő rögtön intézkedett odahozatott három, vagy négy katonáját, hogy tegyenek rendbe a romos házba annyit, hogy nekik legyen egy szoba, meg nekünk, hogy fedél legyen fölöttünk, mert teljesen romba volt a ház, se fedele, se ajtó, se ablak, úgyhogy itt két nap alatt azt hiszem rendbe hozatta az egész házat. Enni hozatott rengeteg a- mondtuk is neki, hát ugyan mi nem tudtunk vele beszélni, de aki tudott, mondták, hogy ne hozzanak enni- az egész utca azt ette. Nagy kondérokba rengeteg káposztát hússal tele, minden, úgyhogy az életünket azt megmentették-

K: De ez később volt. Előtte még, ha jól tudom, ugye azt mesélte a múltkor-

I: -hát hamar beértek Erzsébetre az oroszok, legelőbb, úgy tudom, igen, hogy valahogy úgy jöttek, oda legelőször úgy jöttek, mielőtt Pestre mentek volna.

I: Juli néni azt mesélte a múltkor, hogy el kellett hagyniuk Budapestet egy idő után, mert bujkálniuk kellett. Erről még nem mesélt nekünk.

I: Na igen, így keverem az időket, az mikor volt, mikor el kellett hagyni Pestre, hát az mikor a zsidó törvény-

K: -igen-

I: -kijött, hát az '44-

K: -igen, és akkor mi történt pontosan Juli nénivel? Mi történt? Bujkálniuk kellett, miért kellett bujkálnia, végül is keresztény papírai voltak Juli néninek, meg az édesanyjának?

I: Ja, akkor már nem annyira apám miatt, hanem a bátyám- a bátyám- akkor kötelező volt a leventékhez menni, de a leventék ugye az olyan már kiképzés volt, katonai előképzés volt. És megmondták a bátyámnak, hogy a legtöbbet, akik akkor bevitték leventének, hetek, két-három hét múlva már vitték Németországba további kiképzésre, ugye fiatalok voltak, hogy- én voltam húsz, bátyám 21, és hogy vitték ki őket Németországba az egész csapatot, ami- és a bátyám a barátjával onnan megszökött. Na, őket aztán nagyon szigorúan- akkor a leventeszóval levente csapatok- úgy- hát a cserkészek- a cserkészek azok mellettük voltak, de a leventéket nagyon-nagyon szigorúan, úgyhogy azt mondták, hogy akiket megtalálnak, még olyan is volt, hogy hát rögtön agyonlőtték, akit megtaláltak. Úgyhogy a bátyám aztán bujkált, és azt mondta nekünk, hogy nem szabad, hogy tudjuk, soha nem szabad, se én, se anyám, hogy soha ne tudjuk, hogy hol van. Ha akárhogy faggatnak, akárhogy akarják kiszedni belőlünk, ne tudjuk soha megmondani, hogy ő hol van, mert ő azt soha nem fogja megmondani nekünk, hogy hol van. Hát őmiatta, úgyhogy az a két nyilas is, aki a házba lakott, hát engem aszongya, őmiatta akartak lelőni, ideszorította a homlokom- a halántékomra a fegyverit, hogy agyonlőlek itt az anyád előtt, ha rögtön nem mondd meg, hogy hol a bátyád. És mondtam, hogy nem tudom=nem tudom na akkor má-

K: Ez hol volt, ez melyik?

I: Ez Erzsébeten akkor bujkáltunk má' akkor olyan helyen laktunk, hogy hajaj, azt má' nem lehet semminek se nevezni, ahol laktunk. Nagynéném azt mondta, hogy csináljunk úgy, hogy mindenki úgy tudja, hogy ott az már nem lakható, senki nem lakik, egy lomtár, és füss- sufni fából volt, se ablaka, se ajtaja, aztán újságpapírokat szögelték föl oda, vagy mit csináltak, meg zsákokat dobált be oda, mindent, szemeteket, mindent oda bedobált, és hogy ott bújjunk el a mögött letakar bennünket.

K: A bátyja miatt kellett bujkálni?

I: Már a- igen- már az a két nyilas ott lakott a ház- mer az az ő háza a nagynénémnek a háza volt, és egy darabig ő megengedte, hogy a lakásába lakhassunk, aztán egyszer csak sírva jött haza, hogy kint van a kerítésen, nagy betűkkel, hogy fölkoncoltatik, aki zsidókat- vagy zsidó barátokat bujtat, az fölkoncoltatik. És sírt nagyon, hogy most mit csináljunk, hova tudtok menni. Mondtuk, hogy sehova, nekünk nincs hova menni. Na akkor kitalálta ezt a sufni-dolgót, na de ez a két nyilas egy kis szobába- mer ő kiadta- kis szobák- neki egy nagy háza volt, és az kis szo- több kis szoba volt, azt kiadta, és az a két nyilas ott lakott, mind a kettő nagyon ivott, de az egyik kevésbé, a- az aztán leállította, hogy hagyd a fenébe, annyit nem ér az egész. Aztán nem hagyta, hogy lelőjön. Hát akkor=akkor onnan is- akkor mentünk onnan Zámolyra.

K: Emlékszik a nyilasok nevére?

I: Olyan soká tudtam, aztán azt mondtam mamának, hogy örökre el akarom felejteni, de valamilyen ilyen madár- galamb=galamb- vagy verebes, vagy galambos, vagy valami ilyesmi volt, azt nem- valami madár, de mamának mondtam, hogy én el akarom felejteni. Borzalmas volt, nem tudom hol szerezte, kancsuka, úgy hívták, hogy kancsuka, én nem tudom, az hiszem oroszoknál volt olyan- nem- ostornak egy rosszabb változata, meg ugye vastag-

K: -bikacsók?

I: Hm?

K: -nem bikacsók volt?

I: Nem=nem, a bikacsök az más, azt ismertem jobban, azt láttam katonánál, nem, kancsuka, van nyele is, olyan ostorszerű valami, azt pattogtatta állandóan, úgy félt tőle mindenki. Úgyhogy ott=ott szörnyű élményeim voltak, az borzalmas. Furcsa élményeim is voltak, amit aztán utóbb, évek múlva, amikor aztán hallottam híreket, sok mindent, hogy ez volt, meg ez volt, ez történt, az történt, és aki részt vett benne és aki tudta, hogy valóban mi történt, az meg tudta volna cáfolni. De én aztán nem nagyon tartózkodtam attól, hogy így az oroszokkal kapcsolatba, de a szörnyű élményeim voltak tényleg, amit én száz százaléig tudtam, hogy el volt terjedve egész Erzsébeten, hogy megerőszakolják a nőket, meg ezt csinálnak, meg azt csinálnak. És én tudom, hogy házaspár megegyezett egymással, hogy nincs nekik mit enni adni a gyerekeknek, de éheznek, és hát kapsz tőlük, tudod, hogy kapsz tőlük enni, hát menj velük, és megbeszélte a házaspár és tele volt minden, hogy azt is elvitték és megerőszakolták-hát: szóval olyan élményekbe volt részünk, amit aztán-

K: Juli néni-

I: -fel kellett dolgozni, és aztán a sors úgy hozta, hogy jobb volt hallgatni, jobb volt dolgokról hallgatni.

K: Alljunk le egy pillanatra. Engem zavar ez a légy-

I: -sem fáradt nem vagyok, semmi, nem- ideges egyáltalán-

K: Juli néni, akkor leálltunk egy picit-

I: -arról én már régen magammal ezt megbeszéltem magammal, hogy mit-

K: Folytatjuk akkor a beszélgetést. Ott tartottunk, hogy=hogy Erzsébeten vannak, és=és idő után ugye abba a bizonyos sufniába már nem maradhatnak. A két nyilasnak a nevére nem emlékszik akkor pontosan, nem tudja, hogy pontosan milyen neve lehetett, valami madár.

I: Valamilyen igen- vagy Galambos, vagy Verebes, vagy- de nem=nem tudom, valami ilyesmi volt.

K: Értem. És akkor elmentek- tehát akkor elhatározták, hogy elmennek Budapest- vagy Erzsébetről.

I: Akkor mentünk Zámolyra, igen.

K: És igazából akkor mi volt a nagyobb baj, az volt a baj, hogy az édesapja zsidó volt, vagy azt, hogy a-

I: -akkor már a bátyám-

K: -bátyja=az, hogy a bátyja katonaszökevény volt.

I: Igen. Apámat elvitték, azzal már nem-

K: De a család- az, hogy=az, hogy Juli néni végül is egy zsidónak a lánya. Ez nem=nem lehetett gond a nyilasoknak a szemében?

I: Ez kevésbé, ez na- jó, hát azon kívül, hogy hát az egyik aztán részegen összetépte az iratainkat és magyarul megmondta, hogy mit csináljunk vele, mikor elővettük mamával, mutattuk, hogy mi keresztények vagyunk. Mert akkor is igazoltattak, ugye, mint nagyon sűrűn, rengeteget igazoltattak bennünket mindenféle, és előszedte a mama a ridiküljéből a papírokat, és az alig hogy belepillantott, megmondta, hogy mit csináljanak a papírjaival és összetépte. A másik mondta, hogy hülye vagy, meg minden.

K: Ugyanaz a kettő, aki a fegyvert?

I: Nem=nem-

I: másik-

I: -hát teljesen- utcán=az utcán igazoltattak idegen nyilasok.

K: És akkor nem volt már papírjuk ezek szerint-

I: -csak onnan- aztán már igen, ez az, hogy utána kellett a mamának a háború után aztán utánanézni, beszerezni a papírokat.

K: És akkor elhatározták, hogy elmennek Zámolyra.

I: Igen, ott úgy éreztük- hát csak azzal a gondolattal mertünk menni, ugye a főjegyzővel hogy így ilyen aránylag jó viszonyba voltunk, már úgy, hogy tudtuk, hogy ő megengedte, szóval előre szóltunk a család, akiket hát a-

K: És mi történt Zámolyon?

I: Hát ott tkp. ne- nem volt semmi, má' ugye hát zsidó akkor már egy se volt-

K: -mi történt a zsidókkal?

I: -tudták- nem sokan, de azért tudták, hogy ott vagyunk. Sokan nem, mer ugye nem nagy falu, össze-vissza két utcája van Zámolynak, új utca, meg öreg- fő utca. Szóval a család a mamának nagyon- anyámnak hálások voltak nagyon, rengeteg mindent kaptak tőle, és mondták, hogy legyünk ott, nem lesz semmi bajunk. Na és akkor az ő házuk az ketté lett valahogy- elintéztük, hogy kettéosztották, és a katonaság odajött Zámolyra, magyar katonák, és ott rendezkedtek be ilyen cipész és szabóműhely- akik a katonáknak csinálták a cipőket, ruhákat. És ott rendezkedtek be műhelynek. Hát aztán ott úgy alakult a sorsom, hogy ott ismerkedtem meg egy olyannal, aki azt mondta már ne féljél, aszongya, menyasszonyomnak tekintelek és mindenkinek azt fogjuk mondani, ha igazoltatnak, hogy keresztény vagyok. Hát szóval ő egy örvezető, vagy mi volt, de hát ő megmenteni akkor se tudott má' mikor két csendőr jött értem, hogy elvisznek.

K: Miért vitték volna el Juli nénit?

I: Hm?

K: Miért?

I: Valaki bejelentette=valaki bejelentette mégis csak, hogy ott vagyunk. Nem tudjuk ki, soha nem tudtuk meg, azt ettől a családtól érdeklődtünk mi, hogy nem sejtik, vagy nem- hát nem=nem. Nem tudják elképzelni se, hogy vagy tényleg nem is hitték el, azt mondják, ők nem hiszik, hogy zámolyi, egész egyszerűen csak talán valaki a csendőrségnek mondta, hogy nézzenek körül Zámolyon is. Nem tudom, szóval nem tudták ők se, de a lényeg az, hogy jött a két csendőr, és bevitték a főjegyzőhöz, a jegyzőhöz- község házára. Na az aztán nagyon-nagyon okosan- tényleg olyan hirtelen föltalálta magát az a főjegyző, hogy azt mondta nekik, hogy majd én elintézem. Aszongya, tudom én, mit kell ezekkel csinálni, csak hagyják, (...) aszongya, azt a parancsot kaptuk, hogy Fehérvárra kell vinni, ha találunk. Aszongya, ne vigyék sehova, majd én elintézem, majd én tudom, hogy mit köll ezekkel csinálni. És a csendőrök abba megnyugodtak, hogy ugye az is egy magas rangú tiszt volt a izé- főjegyző ott a Zámolyon, van is fényképem róla-

K: ((köhög)) bocsánat- egy pillanatra állunk meg- bocsánat- vagy ne álljunk meg- akkor álljunk meg-

K: Szóval megálltunk egy pillanatra és akkor folytatjuk. Azt mondta, hogy végül is a főjegyzőnek sikerült elérnie, hogy ne vigyék el a csendőrök Juli nénit-

I: -igen, de-

K: -csak a Juli=csak a Juli nénit akarták elvinni, vagy az édesanyját is? Csak Juli nénit akarták- csak Önt akarták elvinni.

I: Mind a kettőnket, de anyám nem bírt menni, mer idegzsábával meg se bírt mozdulni, de azt mondták, hogy hát majd kocsival viszik, mer mondtam, hogy anyám nem tud menni. Mindegy, de hát azt mondta-

K: -és milyen alapon akarták Önöket elvinni? Miért akarták Önöket elvinni?

I: Állítólag hogy valaki bejelentette, hogy zsidók bujkálnak a faluba. De nem tudtuk elképzelni, hogy ki lehetett az, ki- a- azér- zsidókat kerestek. Egyébként azt mondták akkor, hogy ők akkor körbejárták ott a falvakat, nemcsak Zámolyra jöttek ők. Ők akkor a szomszéd falvakba is, általában jártak a- bujkáló zsidókat kerestek. Hát lehet, hogy így jutottak el, nem=nem tudom, de hogy oda a házba hogy jutottak el, valaki csak megmondta nekik, hogy ott vagyok. Elég az hozzá, hogy mikor a csendőrök elmentek, azt mondta a főjegyző, hogy ne tessék haragudni (...), de most már egy napig se tovább. Aszongya már többet nem bírok vállalni, most már aztán saját életem is, aszondta, hogy másnap- hát így aztán--így jártunk, úgyhogy hát akkor aztán végleg mindenünk elveszett, mer ami még maradt, ami még oda egyáltalán le tudtak- mer volt, aki utánunk is még hozott fontosabb dolgokat, Zámolyra, de ott minden elveszett. Székesfehérváron nem jött vonat, úgyhogy éjszakákat ott földön alud- hát szóval borzalmakon mentünk keresztül.

K: Merre mentek utána Zámolyról? Hova mentek?

I: Visszamentünk oda- azér érdeklődünk- Erzsébetre visszamentünk és szomszédokhoz bementünk és érdeklődtünk, hogy a nagynénémel mi van, és hogy ott van-e még az a két férfi, ott lakik-e és mondták, hogy nem, hogy nincsenek már ott. Az a két nyilas. És akkor bementünk a nagynénémhez, és mondtuk neki, hogy hallottuk, hogy már nincsenek itt, hogy ide jöhetünk? Aszonta, hogy hát gyertek be, de a lakásba nem. Az továbbra is- azt mondta, esetleg valamelyik kis szobába, de ott se- akkor már be volt törve ajtó, ablak, minden, de azt mondta, hogy ott húzódjunk meg valahol, de soká nem. Nem is maradtunk aztán ott már, továbbá nem is tudom- mikor volt és---pontos dátumokat ezér nem tudok, mer minden föl van írva, de megpróbálok utánanézni, lehet, hogy megtalálom.

K: És akkor ott vol- ott maradtak aztán Erzsébeten, és ott érte Önöket a felszabadulás?

I: Igen=igen, ott voltunk Erzsébeten.

K: -ott-

I: -igen. Ja, akkor mentünk a (...) vagy izé- de! mi akkor egyedül voltunk a romos házba. Valaki mondta, igen, valaki mondta akkor nekünk, hogy a Hunyadi utcába tudnak egy házat, igaz, hogy nagyon romos, de hát mégis meghúzódni, ugye borzalmas nagy tél volt akkor, hatalmas nagy tél volt, hideg volt nagyon. És hát oda mentünk, igen. De napok múlva jöttek az oroszok és rendbe hozták a házat. Úgyhogy aztán ott voltunk.

K: Amikor utaztak, láttak-e- tehát lementek Zámolyra és visszafelé, azt mondta, hogy elég nehezen kerültek fel, vissza Pesterzsébetre. Ugye az, amikor gyalog jöttek föl gyakorlatilag Zámolyról?

I: Volt úgy, hogy gyalog, amikor mondták, hogy ne is várjunk, nem jár a vonat, nem megy, minden szét vannak bombázva, meg a sínek nincsenek, meg mit tudom- gyalog is, egy darabig, amíg bírtunk gyalog menni, aztán ha mégis véletlenül jött valami teherautó, vagy valami, de hát ugye félni kellett, mer ugye kik azok, kik vannak- de nem- mindig- kivártunk, a legtöbbet akkor állomásokon aludtunk, ilyen padokon, meg mi- és vártuk, hogy jöjjön vonat, és úgy aztán, de nagyon nehezen értünk föl Pestre, mer nagyon ritkán jöttek vonatok. Éjszakákat ott töltöttünk és--de aztán csak fölértünk---akkor hova? akkor is odamentünk? Igen a legtöbbet, mivel más nem volt Erzsébeten se akkor már.

K: Mi történt aztán, amikor bejöttek az oroszok? Mondta, hogy hát voltak ilyen történetek, hogy megerőszakoltak nőket. De hogy ezek szerint-

I: -ó, hát tele volt minden- az egész- az ország tele volt ezzel, hogy az oroszok- én nem mondom azt, hogy nem volt köztük. Persze, hogy volt, mint minden nációba- mind- a cigányok- ezek is- volt ilyen is, meg olyan is. Ugye mire ők ideértek abba az állapotba- ezt beszélgettük anyámmal, hogy összetörten egy olyan háborúban, amibe ők részt vettek, ezek a oroszok, ami ez, meg a többiek is. Hát olyan állapotba volt mind, hogy már az emberi mivoltukból kivetközve, hát ez nem csoda, hát olyanokat csi- a magyar katonák, azt meg viszont a bátyámnak a barátja mesélte, aki kint volt, hogy ott mit csináltak a magyar katonák. Aszongya arról soha nincs szó, arról nem beszélnek, hogy ugyanazt csinálták, amit itt az oroszokról amit mondtak, hogy megerőszakolnak nőket- na mindegy. Hát szóval ugye rendesek voltak. Enni adtak, meg elláttak bennünket mindennel. Ilyen is volt, olyan is volt köztük. Ja, aztán az anyám- anyám férjhez ment, apámnak egy légi ko- kollégájához, egy szintén nyomdász, már régi ismerősök voltak ők, és férjhez ment, mer- mikor is esküdtek meg? 47-ben azt hiszem, 47-ben. Férjhez ment és akkor bejöttünk Pestre, annak a lakásába, lakása volt neki, oda bejöttünk.

K: Mesélt a férjéről, hogy Juli néni is aztán találkozott a férjével a háború után.

I: Hm. Az egy szörnyű dolog volt, mer a- akkor én bement- hát--ja igen, a bátyám, mikor hazajött, visszajött a bátyám a háború után, ő rögtön odament Csepelre, a csepeli gyárba, és a gyárba segéd munkásnak. Aztán hát- aztán- mind olyan- akkor voltak kiemelt dolgok, hogy kiemelt lett, én is az lettem volna, ha a szemem miatt nem is bántam aztán már, mer már nagyon túlzottan ki akartak emelni, ami már nekem sok volt. És hát a bátyám aztán úgyhogy mindig előbbre-előbbre ment, és hát amikor már mit tudom én, valamelyik üzemnek, mer ott 19 üzem volt Csepelen, és az egyiknek az igazgatója lett, és akkor szóltam neki, hogy szeretnék én is bemenni. És mit tudsz csinálni ezzel a szemmel. Mondom valamit csak tudnak adni, valami munkát, hát én dolgozni akarok, muszáj, hogy dolgozzak, mit csináljak. És a bátyám olyan volt, hogy azt mondta, hogy rendben van, aszongya, én szólok, hogy- de énhozzám soha panasszal ne gyere. Mer aszongya, lesznek- lesz, aki haragszik rám, és azér majd keresztbe akar neked tenni, lesz, aki előbbre akar jutni, és aszongya (...) akar nekem nagyon, és majd azér akar olyan helyre tenni- aszongya hozzám ne gyere soha semmi, mer aszongya, én nem=nem fogok tovább- te intézd a te életedet. És így is volt, és neki volt igaza, hogy voltak, akik amikor megtudták, hogy a bátyám az egyik üzemnek az igazgatója, jaj, hát ez annak a húga, hát olyan helyekre tettek, hogy-

K: -tehát a bátyja lett az igazgatója annak a gyárnak ezek szerint?

I: -mi?

K: -a- őt hogy hívták? A bátyját, Juli néni bátyját hogy hívták?

I: A bátyámmal én beszéltem telefonon-

K: De hogy hívták, mi volt a neve a bátyjának?

I: Azt mondta, hogy egyáltalán senkinek se- soha se- ne beszéljek senkinek őrá semmit. Én ővele, a bátyámmal körülbelül mikor láttam utoljára, mikor én idejöttem 17 évvel ezelőtt, akkor egyszer bejött megnézni, hogy hova jöttem.

K: Él még a bátyja, Juli néni?

I: 90 éves elmúlt, de az idegei teljesen tönkre vannak, nem akar embert látni, teljesen visszavonult, senkivel egyáltalán nem beszél, úgyhogy hát idegileg teljesen kivan, és én mikor erről a dologról öneki először- mert néha, mit mondjak, milyen időközökbe, telefonon most má' nem tudom, utoljára talán egy évbe- szóval egy évbe egyszer beszél, mer telefonon se beszél senkivel, velem se, senkivel. Ő a---rendszerváltozás óta tkp--nem=nem akar semmiféle se a politikáról hallani, csak szegény menyemmel néha beszélnek, vagy a sógornőmmel, sógornőm a felesége, az is ki van teljesen, az is egy ilyen kiemelt munkás volt, az is elég magas állásba volt, mindegy. Ők eljutottak oda, hogy teljesen- aszondta a bátyám, hogy én őrá soha senkinek nem akar beszélni-

K: Juli néni, a férje- Juli néni férjéről kérdeztem, Fogler=Fogler Imre.

I: Igen=igen.

K: Hogy a- említette nekünk, az interjú kapcsán is mondta, hogy az ő családja szintén zsidó család, ugye ő is, Fogler Imre, a férje zsidó ember volt- bocsánat, és- tehát említette azt, hogy a családját Kiskőrösön- Kiskőrösről deportálták.

I: -igen- nem is maradt meg senki=senki nem maradt meg. 18- húszéves húgait, anyját, apját, fiatalon- az is ugyanannyi idős volt az édesanyja, mind az én anyám, 44 éves volt. Azt tudja, hogy elgázos- azt tudták- megmondták neki, hogy azt tudják, amikor azt a transzportot vitték a gázba a szüleivel együtt, de senkije nem maradt meg. Egyébként mondom, az az egyetlen egy bátyja, aki Izraelbe élt és ahhoz ment ő ki, kibucba laktak-

K: -a háború után már

I: Negyven---igen, mikor arra jött haza, igen, arra jött haza munkaszolgálatból, de borzalmas állapotba, mer szörnyű, hogy mondtam neki, hogy zárd le, és nem=nem mesélt, és nem mond, és próbált, de nem tudta elfelejteni- ő azt nem tudta egész életébe, hogy szórakozásból a térdit összelőtte az egyik- egész közléről az egyik nyilas. Mindennek elmondta, hogy te bűdös zsidó, minek neked az a két térd. Hát, szóval rettenetes dolgokon ment keresztül, és hát hazajött arra, hogy senkije nincs neki, és mondta, hogy hát akkor kimegy Izraelbe a bátyjához, hát mit csináljon. Nős volt=nős volt, és hát a- úgy tudta kivinni a feleségét, hogy az olyan fiatal volt, hogy nem kapta volna meg a- aztán akkor kint is intézték, hogy akkor legálisan kimehettek. Tényleg, én ezt nem is tudom, hogy akkor ki lehetett Izraelben, vagy illegálisan mentek ki, nem én azt hiszem legá-

K: És mi lett a feleségével?

I: Mer a feleségét azért nem akarták először kiengedni, hogy túl fiatal volt. Aszondták, ha férje volna, és erre megegyeztek egymással (az is kiskőrösi volt), hogy akkor elveszlek, és ketten kimehetünk. És kimentek ketten, aztán el is váltak persze-

K: -az csak egy ilyen névházasság volt-

I: -persze=persze- sajnos aztán lett nekik egy gyerekük, amit nem kellett volna, az most Amerikába él, jó viszonyba vagyok az- néha interneten a fiamékkal kapcsolatba van. Szóval úgy, hogy hát a férjem borzalmasan a munkaszolgálatba rettenetes volt. De hát anyám amikor megtudta, megmondtam neki, mondtam, hogy mama, egy olyan áldott jó ember, hát azért- a gyárba én nem tudtam volna másképp megmaradni, ő segített má' mikor összeesésig dolgoztam. Rátettek egy olyan hatalmas nagy gépre, olyan nagy zuhanással, meg présgép vagy mifene volt, csak olyan nagy zuhanással ment le és mindig ki volt téve és fejemre húztam zsákot, meg a lábamra, mer vízben állva, a fejemre is csöpögött víz, szóval szörnyű körülmények között, borzalmas volt. Úgyhogy a férjem aztán mikor meglátott, nem ismert még akkor, monda, hogy hogy tehetted magát, hát hogy- maga nem tudja ezt csinálni. Hát, mondtam muszáj, mit csináljak. És akkor ő elintézte, hogy vigyenek onnan el, mer én azt nem bírom. Aszongya kétszer-háromszor is összeestem, ő vitt ki engem ottan félájultan, úgyhogy aztán összekeveredtünk, és mamának mikor megmondtam, hogy mennyit segített nekem és milyen nagyon jó ember. Aszondta, de zsidó, és ha még egyszer- mondtam, hogy nem. Olyan világ nem. Az nem- lehet még sok minden jöhet, még sok, még rossz is, de az nem, legalább is (má' meg azt se) merem mondani, mer sok mindent- azt már nagyon megígértem a fiamnak, hogy abbahagyom, mer aszongya anyu, ígérd meg nekem, hogy nem- most má' (...idáig) évek óta, mióta itt vagyok, olyan nem volt, hogy én meg ne hallgattam volna jobbról, balról, középről, mindenkit mindig végighallgattam, az összes parlamenti üléseket, mindent. És tudni akartam mindig, hogy a jobbosok tkp. mi az elgondolásuk, mi az, amit akarnak, hátha mégis van benne valami elfogadható. Szóval mindig- na most a fiam nagyon megígértette vele, hogy anyu, ígérd meg, hogy nem foglalkozol már- de hát egész életembe mindig politikával foglalkoztam.

K: Említette a múltkor, hogy sokan azt akarják, hogy azok, akik éltek a háború alatt, inkább ne beszéljenek.

I: Ez így is van. Ezt hallom többször is a- két ilyen műsor van, ugyan van több is, de a tévében van a Fórum, meg ha ATV-t nézem a legtöbbit, meg a Fórum van, ahol így betelefonálások, meg a Bolgárnak a 'Beszéljük meg' műsora a Klubrádióba, és ott nagyon-nagyon sokan mondták, ilyen nyolcvanon felüliek, hogy már csak erre várnak, hogy a szemtanúk, fültanúk ne éljenek, ne tudják elmas- elmagyarázni, amiért már nem is háborodok- igyekszem megérteni, én sok mindent igyekszem azért úgy felvenni, hogy azért nem kell mindenben rosszat, és nem kell- de az, hogy az iskolás gyerekeket, ahogy most érdeklődök- az iskolások, ahol vannak, hogy mit tudom én, a könyveket- hát megbolondítani- jó, nekünk is el kellett fogadni, mi is most már honnan tudjuk, hogy az, amit akkor belénk vertek, és belénk- hogy az a 48-ba a Petőfi, meg a Jókai- az valóban úgy volt, azóta hallok rengeteget, hogy azok egymással is mennyit vitáztak, na de vitáztak csak, vitáztak. De most például ez így van, hogy ezt a generációt- nagyon várják, hogy ez kihaljjon.

K: Melyik generációt, Juli néni?

I: Hm?

K: Melyik generáció?

I: Akik éltünk az alatt a nyila- amíg a- a háború. Meg talán azután is. Várjunk csak, még utána--igen, még '56-ig is nagyon-nagyon sok minden történt-

K: De miért=miért nem akarják, hogy maguk beszéljenek, vagy azok- az a generáció?

I: Mer ők teljesen mást mondanak. Hát ők most- hát az iskolákba hallom, hogy- hát olyanokat tanítanak tényleg, ami egyáltalán nem úgy volt.

K: Mit tanítanak?

I: Hát: azzal a példával sok minden- na jó, hát a Kádár. Kádár-rendszer-

K: -de a háborúról, Juli néni, mit tanítanak a háborúról? Mi az- miért akarják, hogy maguk, akik éltek a háború alatt és nyilván a holokauszt alatt, ugye, a zsidóüldözések alatt, ez a=ez a probléma nem? Ezt nem akarják, hogy?

I: Ez a probléma. Na de probléma azért az is, amikor például az én gye- a mi gyerekkorunk, akik akkor jártunk iskolába, az is probléma, a Horthy-rendszer, mer ugye a Horthy is, ugye mi akkor úgy voltunk tanítva, hogy azt imádni való, áldott jó- hát jó, hát mondjuk a családi helyzete annak is olyan volt, hogy voltak nagyon zűrös volt, hogy aztán neki is az egyik fia zsidó nőt vett el, de hát mindegy, az egyiket meg elrabolták- szóval volt önekik is épp elég. De hát nem=nem az, hanem az, hogy hát ugye olyasmik voltak, hogy minket is olyasmire tanítottak az iskolába, amikor már elkezdünk utána már gondolkozni, amikor már kezdtünk elkezdünk olvasni, főleg az, hogy ugye elkezdünk rengeteget, mindent olvasni, és kezdtünk rádöbbenni dolgokra, hogy szóval akkor ez se egészen úgy volt. És most is, ahogy nyilatkoznak, írók, meg történészek. Azt például rengetegen hallgatom, azt nagyon-nagyon szere- (néhány történészt azt) nagyon szeretem és amikor azok rávilágítanak, és tényleg világosan rávilágítanak, és logikusan, hogy már csak ezért sem lehetett úgy, ahogy mondják, hogy ez így volt, meg úgy volt.

K: De most az a baj, Juli néni, hogy nem tudom, hogy pontosan mire tetszik gondolni-

I: -ja igen- világosan-

K: -hogyan volt. Tehát azt akarják, azt mo- olyasmit mondott a múltkor is, meg most is, hogy=hogy vannak olyanok, akik nem akarják, hogy=hogy a szemtanúk beszéljenek. Milyen szemtanúk, minek a szemtanúi?

I: -hát mon-

K: -milyen túlélők?

I: Hát mondom, hogy ez a két dolog, ez mind a kettő benne van, a háború előtti Horthy-rekorszak is, amibe benne voltunk, és sok mindent tudtunk és láttunk, már aki foglalkozott a dolgokkal, aki odafigyelt, és a legokosabb volt, mint most is, aki oda se figyel. Meg a- aztán meg ugye nyilvánvaló, hogy a holokauszt, persze, hogy aztán azután voltak, hogy jobb, ha nem beszélünk róla-

K: Miért nem akarták, hogy beszéljenek róla?

I: Hát vannak, akiknek az az érdekük-

K: -kiknek?

I: -vannak, akiknek az az érdekük. Hát: ezt megint nagyon nehéz így kifejteni világosan, hogy nincs nekik- hát talán csak egyedül (az, hogy az) igaz. Másképp látják a világot, má- az

igazságot másképp fogják föl. A történelemben is, valahogy ahogy most magyarázzák a dolgokat egyesek, nem mindegyik=nem mindegyik. Mer például ugye most rengetegen nagyon a Fidesz ellen, én nagyon örülök- amikor a Fidesz- hát ugye a fővárossal meg úgy vagyok, hogy ottan régi is- má' úgy van régi ismeretség, hogy azzal, akivel együtt dolgoztam, a Deutsch Tamásnak az édesanyjával, és ezek nagyon jó barátok voltak, az Orbán meg a Deutsch. És hát együtt dolgoztunk, és hát ugye elég sok mindent tudtam én akkor örülök (mikor gyerekek voltak)

K: Juli néni, van ma antiszemitizmus Magyarországon? Antiszemitizmus van ma Magyarországon?

I: Bőven. Nagyon=nagyon. Még jobban- ennyire nem hittem, hogy így el fog harapózni, én azt hittem, hogy valahogy enyhülni fog, de nem=nem.

K: Ezt miből gondolja, hogy látja, hogyan érzi ezt az antiszemitizmust?

I: Amiket hallok-

K: hol?

I: -itt nem, itt már nem, mer itt most már teljesen visszavonultam. Részbe ezek a dolgok is hozzájárultak, de csak részbe, három éve inkább az egészségi állapotom, de én három éve itt már jóformán senkivel nem beszélek, különösen így ilyen dolgokról, politikáról se.

K: Hol érzékeli az antiszemitizmus, Juli néni? Hol érzékeli?

I: Most már csak amit hallok rádióba, meg tévébe, én most már csak onnan, és tisztába vagyok azzal is, hogy elfogultak. Néha nem fogadom el például, amiket betelefonálnak, hol egyik műsorba, hol a Bolgár-műsorba is, meg a Fórumba is ahogy általában beszélnek emberek, elfogultak, meg túlzásba is mennek-

K: -hasonlít valamelyik-

I: -a zsidókérdésen visszamehetünk, ahonnan elindultunk a anyagiakra. Megint újra, megint az van. A pénz=a pénz, náluk van a pénz, a bankok, a bankárok, a- megint, ugyanúgy- és ez az=e az egy, amitől félek, ami bennem van, hogy megint ugyanúgy, mint akkor, hogy megszerezni, amijük van. Mer azt tudom, azt hallok, sok minden műsorokba mindenből tudom, hogy me- ott tartunk megint ott tartunk, hogy bizony pénznek nagy része náluk van. Na de most más formába- most aztán ajjaj- most aztán lehet hallani.

K: Emlékezteti valamennyire Juli néni a mai helyzet az akkori helyzetre, a háború alatti, háború előtti helyzetre? Va- lát hasonlóságot? A közhangulatot nézve?

I: Igen=igen---sajnos=sajnos, hogy azt kell mondani, hogy sajnos, a világ azóta nagyon nagyot ez a előrehaladás, ez a=e az a- tényleg a tudomány, ahogy haladt előre, ez a sok minden újdonság, ami az emberiségre jött, tényleg ez a- valahogy megváltoztatta az embereket, és szerintem igen rosszabb formába van-

K: -de a háború alatti helyzet, vagy a háború előtti helyzet, főleg ugye az zsidókkal kapcsolatosan. Van valami hasonló hangulat most Magyarországon, mint ami akkor volt?

I: Azt se lehet mondani, nincs hasonló, megmondom, miért nincs hasonló. Akkor az emberiség el- elfogadta- el kellett- elfogadtatták vele, hogy ez az élet, ennek így kell lenni, isten ezt így akarja, hogy van szegény ember, van gazdag. Azok gazdagok, nekik van, nekünk ebbe bele kell nyugodni, de a mai nemzedék nem fog ebbe már belenyugodni, és nem fogja elfogadni, hogy de igen, ennek így kell lenni, ez a világ rendje. Nem fogják, mer a világ úgy megváltozott, és ők meg is fogják változtatni, a fiatalok, még jobban. Hogy aztán jó fele, vagy- reménykedünk csak, hogy van köztük azért mer én hallok nagyon-nagyon értelmes és nagyon elfogadható-

K: -Juli néni-

I: -például jobboldalt is, ha meghallgatom, hogy azok hogy beszélnek. Hát mondjuk a szélsőjobboldal, hát az már vitatható.

K: Amit ma a szélsőjobboldal mond, az hasonlít arra, amit annak idején a nyilasok mondtak?

I: Az igen. Sajnos az igen, és ez az, ami félő, ez az, ami az emberbe így benne van és-

K: Mi az, ami hasonlít, ha ez most meg tudja mondani?

I: Mibe hasonlít? Talán nem is hasonlít mindenben, mert ennyire nem rámenősek és erőszakosak voltak és ilyen törtető és minden csak akaratunkat keresztülvinni tűzön-vízen-

K: A nyilasok nem voltak ennyire törtető, mint ma a szélsőjobboldal?

I: Van=van olyan most, akit hallok, hogy megdöbbenő és elrémisztő, ahogy beszélnek. Hát ugye most már ilyen kijelentéseket tesznek, hogy lám- a lámpavason kellene, hogy lógjon, és hát:---ha elkezdik megint- de az, hogy hát akkor meg a háborús veszély, amitől úgy megnyugodtunk, hogy az már nem lesz, (most meg ezek a) ukrainai dolgok, bizony nagyon félő, hogy hova vezet és hát szóval- hát: szóval- nincs- én mindig azt mondtam, hogy nem irigylem a fiatalokat, már régen mondom, hogy nem irigylem a fiatalokat. Mindennek dacára nekünk szebb fiatalságunk volt, nyugod-

K: Juli néni, még egy kérdésre visszaennék, egésze az ál- Juli néni által elmondottakhoz. Említette, hogy a csendőrök, rendőrök néha nagyon brutálisak voltak. Emlékszik ilyen konkrét esetre, látott ilyen esetet, hogy a csendőrök?

I: Zámolyon láttam, igen, amikor a csendőrök- ja igen, mer tiltakoztak nagyon, aztán az árverező lefoglalni mentek, nem tudtak fizetni akkor régen még hozzá nagyon szigorúan vették a egyház, akkor borzalmas erős volt az egyház, faluhelyeken különösen, Zámolyon az uralta, a- de református falu volt.

K: Hol árvereztek=hol árvereztek?

I: A parasztnál (akiknek) már mikor elvitték a- ha volt egy szem lova, vagy egy szem tehene, azt már elvitték, és még ami marad, körülnéztek, visszük, még ami még maradt-e valami a karmába és elvitték, mert nem tudtak adót fizetni. Hát egyébként az a főjegyző ebbe aztán nem olyan volt (még nem- csak hozzánk volt rendes) szóval szigorúan elvitték az utolsót is nekik, és ott láttam, igen, hogy kihívta- mer őrvongott, vagy mit csinált- ja igen, azt hiszem ásóval, kapával ment rájuk a bácsi, hogy agyonveri őket, vagy mit tudom én- á! szörnyű ilyen dolgokat láttam, és oda csendőröket hívtak, és azok aztán, mer azoktól féltek és azok közibük vágtak, aztán-

K: Lőttek, vagy csak ütöttek?

I: Ütöttek=ütöttek. Nagyon- rögtön- aj! mindjár' az volt az első, hogy pofozkodtak.

K: És azt látott- olyat látott, hogy zsidókkal szemben voltak agresszívok?

I: Arra én nem- én azt hiszem, hogy tkp. már úgy utólag elgondolva én csak akkor nem fogtam föl így ezeket a dolgokat, de utólag elgondolva én azt hiszem, hogy azok nem voltak rossz viszonyba szintén anyagiak miatt. Mer ott (ugye várhattak) valamit onnan, valami leeshetett ((nevet)) hogy úgy mondjam, a csendőrök- meg valahogy mintha jó vi- szóval nem, azok a zsidókkal különösen nem. Meg az, hogy ugye hát nem kegyetlenkedni, meg gorombáskodni. Ugye ott is azér az volt a helyzet tkp., hogy a intelligensebb, műveltebb, tanultabb ember mindenképpen a zsidóság volt, mer ott más nem volt azon kívül, hogy volt a jegyző, má' a bíró se, má' a főbíró se volt egy tanult ember, az orvos, két- egy=egy orvos volt, a jegyző, a tanító, a rektor volt, aki engem tanított, az például rektor volt, meg egy tanító, aki a katolikusok- meg hát a két pap. Na, ezek voltak hát mondjuk a- apám ezekhez járt, hogy megbeszélni dolgokat, politikát, mindent. Mondjuk azok voltak a tanultabb, intelligensebb emberek, de egyébként aztán felteszem, hogy a csendőrök úgy voltak, hogy ugye a csendőrök azok hát: utólag nem megsértve őket, de bizony, hogy hát nagyon az aljából- hát mind ahogy volt egy idő, amikor rendőröknek el volt terjedve, hogy ki ment rendőrnek (egy paraszt), aki nem tudott tanulni, vagy nem tudták másra- vagy rendőr lett (...) hát szóval ilyen dolgok voltak. És felteszem, a zsidóság az viszont eléggé művelt volt, akik ott volt- például végiggondolom mind az öt zsidó család, mindegyik az volt az első, hogy taníttatták a gyerekeiket, bejártak mind Fehérvárra gimnáziumba, meg- és olvastak=olvastak-

K: Juli néni-

I: -hát nem győztük hordani- hogyne! de rengeteg könyvet, te jó ég, (amit mindig) könyvet mondták Zámolyon, hogy azelőtt (ők soha és hogy kerültek) rengeteg könyv-

K: Juli néni, mi lett a zsidóknak a házával Zámolyon? Üzletükkel.

I: Hát azt rögtön elfoglalták-

K: -kik?

I: -hát úgy, mind ahogy itt is a lakásokat-

K: Kik foglalták el?

I: A parasztok között is volt.

K: Álljunk meg egy pillanatra, elnézést-

I: -de most-

K: Mi történt a zsidók vagyonával?

I: Igen. Most, hogy ez szóba jött ez a kérdés, ezen gondolkozom, hogy furcsa módon-

K: -ott Zámolyon-

I: -Zámolyon is, nem a szegényparasztok foglalták el, nem azok voltak az elsők, akik hallom azoktól a családtól, akik aztán följártak hozzánk Pestre többször, hogy a jómódú gazdák voltak az **elsők**, akik bementek a házukba, és amit csak lehetett összeszedtek, és ez volt a helyzet itt Pesten is. Hogy nem a szegényebb ember, akik amúgy is jobb módúak voltak, azok foglalták el elsősorba a zsidó lakásokat.

K: Kik voltak ezek, akik- látott ilyeneket, akik beköltöztek zsidó házakba=lakásokba?

I: Nem, csak egy helyen, ahol laktunk, ott mondták, hogy mit szólunk hozzá, hogy doktor házaspár lakott abba a lakásba, az volt azt hiszem a házba az egyetlen nagykomfortos lakás, elvitték őket, és utólag mesélték nekünk, hogy képzeljétek, hogy ki volt az első, aki bement és összeszedett, amit csak lehetett. Hát szintén egy nagyon jó- hát nem zsidó persze, de egy nagyon (jól) kereskedő valaki volt.

K: Nyilasok=nyilasok-

I: Nem=nem a lakók közül valaki. Akkor nem=nem az volt, hogy a nyilasokat (...).

K: Látott olyat, hogy valaki elvitt holmikat zsidó házakból, lakásokból, üzletekből? Látott ilyet Juli némi?

I: Nem=nem, hát ugye mi abba az időbe anyámmal állandóan menekülésbe- folyton úton voltunk valahol és megálltunk, de nem is-

K: Név szerint tudja, hogy ki költözött Zámolyba- tehát a zámolyi zsidó lakásokba? Név szerint tudja, hogy ki költözött be a zámolyi zsidó lakásokba?

I: Nem. Ó, hát aztán azok- nem- kérdeztük, mikor ide föl járt hozzánk a- az a család, ahol bujkáltunk, azok jártak föl, annak a gyerekei, unokái, és azok mondták, hogy hát aztán elkerültek onnan, a legtöbben elkerültek onnan-

K: -kik?

I: -Zámolyról, aszongyák, pont azok, mer kérdezték, hogy mi lett aztán, továbbra is ott marad Zámolyon, aki beköltözött a Schulhoféknak a házáat elfoglalta. Aszo- mi lett, hogy fogadta (a nép) hogy elmentek hamarosan- hát nem tudom hova elköltöztek.

K: A csendőrök vittek el valamit? A csendőrök például Zámolyon vittek el valamit a zsidók?

I: Nem tudok róla, nem: nem tudok róla, hogy azok így- hát adtak, ugye próbálták őket- ha lehetett amelyiket, de hát a legtöbbet persze lehetett megvenni valamivel.

K: De még a háború előtt.

I: Persze, igen=igen.

K: A zsidók próbálták megvenni őket.

I: Igen=igen, kevésbé legyenek- de hát ugye ezek a- má' a vérükbe volt, aki már elment, akkor mindig azt mondtuk, hogy aki egyáltalán erre vállalkozik, hogy elmegy csendőrnek, tudja, hogy mivel jár az. De hát-

K: Juli néni, nagyon szépen köszönöm, akkor itt most leállunk. Nagyon szépen kö-